

ÇIKMAZ YOL
DÜNDEN YARINA TÜRKİYE EKONOMİSİ

DERLEYENLER
ASAF SAVAŞ AKAT, SEYFETTİN GÜRSEL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ÇIKMAZ YOL

DÜNDEN YARINA TÜRKİYE EKONOMİSİ

DERLEYENLER: ASAF SAVAŞ AKAT, SEYFETTİN GÜRSEL

© Yazar(lar) 2023.

Kitapta yer alan metinlerin hakları, ilgili makalenin yazar(lar)ına aittir.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 714

EKONOMİ 23

ISBN 978-605-399-612-5

1. BASKI İSTANBUL, NİSAN 2023

GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI İSTANBUL, TEMMUZ 2024

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ

YAZIŞMA ADRESİ: HACIAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĞLU / İSTANBUL

TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 51672

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN SİLA ARLI

DİZGİ, KAPAK VE UYGULAMA GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER

DİZİN ERVA AKÇA

BASKI VE CİLT BİNCAN MATBAACILIK YAYINCILIK SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ

TAYAKADIN MAH. ULUBATLI HASAN CAD. NO:255 ARNAVUTKÖY İSTANBUL

TELEFON: 0212 401 98 43 • SERTİFİKA No: 72758

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŞTIR.

Names: Akat, Asaf Savaş, 1943-compiler. | Gürsel, Seyfettin, compiler.

Title: Çıkamaz yol : dünden yarına Türkiye ekonomisi / derleyenler Asaf Savaş Akat, Seyfettin Gürsel.

Edition: 2. baskı.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2024. | Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 714. Ekonomi; 23.

Identifiers: ISBN: 9786053996125 (paperback)

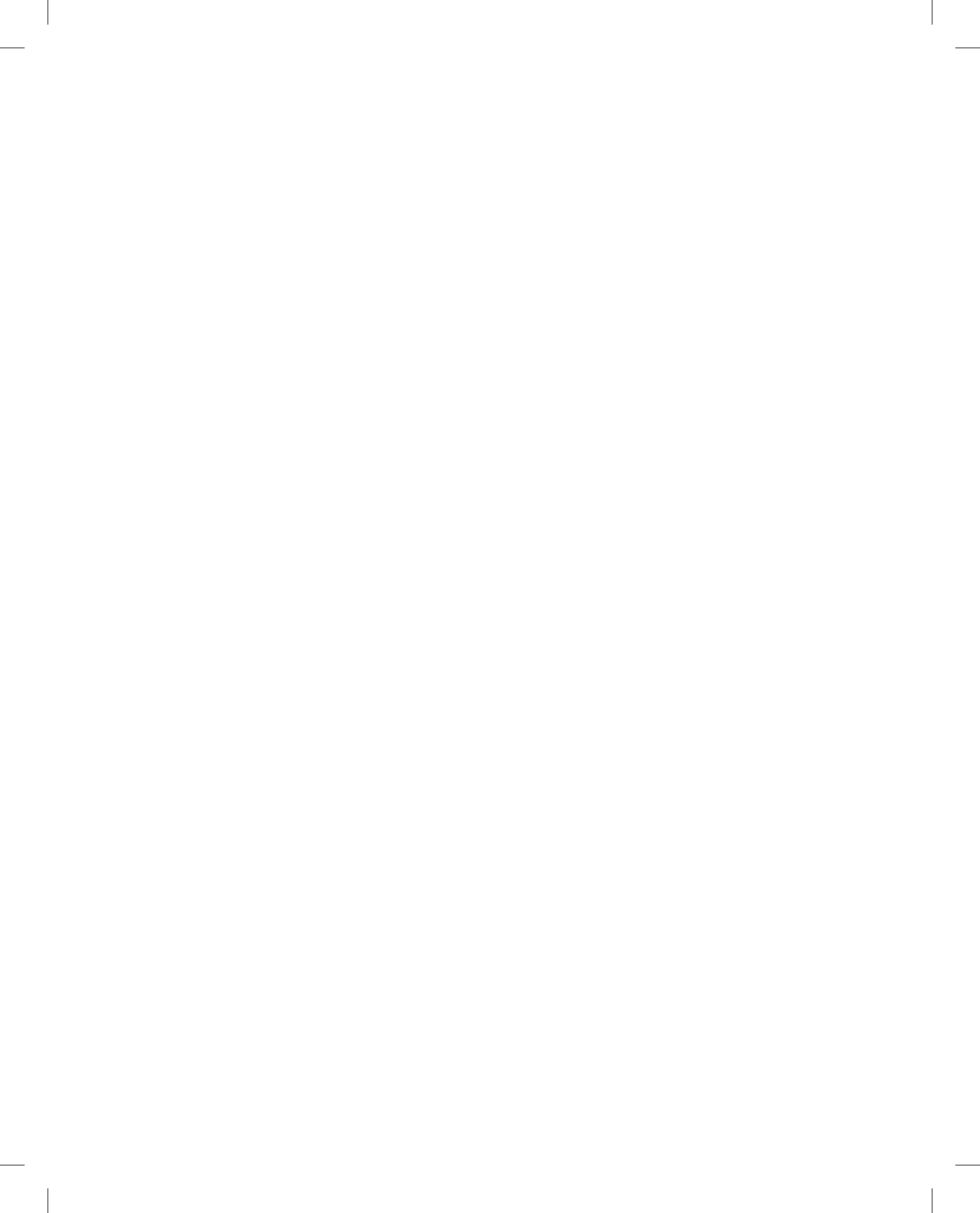
Subjects: LCSH: Turkey --Economic policy --History. | Turkey --Economic conditions --History. | Economics --Political aspects --Turkey. | Fiscal policy --Turkey

--History. | Finance, Public --Turkey --History. | Inflation (Finance) --Turkey. | Income distribution --Turkey --History.

Classification: LCC: HC492 .C55 2024

ÇIKMAZ YOL
DÜNDEN YARINA TÜRKİYE EKONOMİSİ

DERLEYENLER
ASAF SAVAŞ AKAT, SEYFETTİN GÜRSEL

İçindekiler

- vii Şekil ve Tablo Listesi
xiii Derleyenler ve Yazarlar
xix Giriş
“Neden Çıkmaz Yol?”
ASAF SAVAŞ AKAT, SEYFETTİN GÜRSEL
- 1 1 1980’den Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları, Kurumsal Değişim ve İktisadi Büyüme
ŞEVKET PAMUK
- 29 2 Türkiye’de Yüksek ve Düşük Kaliteli Büyüme: Sebepler ve Sonuçlar
DARON ACEMOĞLU, MURAT ÜÇER
- 71 3 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, Kaynak Tahsisi ve Yapısal Değişim
İZAK ATIYAS, OZAN BAKIŞ
- 99 4 Finansal Çevrimler Işığında Türkiye Ekonomisi Yol Ayrımında mı?
M. EGE YAZGAN
- 123 5 Türkiye’nin Enflasyon Tercihleri
REFET S. GÜRKAYNAK, BURÇİN KISACIKOĞLU, SANG SEOK LEE, ALP ŞİMŞEK
- 149 6 Türkiye’nin 21. Yüzyılda Para Politikasıyla İmtihani
HAKAN KARA
- 199 7 Türkiye’de Bankacılıkta Siyasetin Rolü
CİHAT TOKGÖZ
- 241 8 Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm ve Gelir Dağılımı
ÖNER GÜNÇAVDI, AYŞE AYLİN BAYAR
- 277 9 Türkiye İşgücü Piyasasının Evrimi ve Yapısal Sorunları
SEYFETTİN GÜRSEL, GÖKÇE UYSAL
- 321 10 Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyelik Perspektifi Neden Çöktü? Bundan Sonra Ne Olur?
CENGİZ AKTAR
- 345 11 Kalkınma Perspektifinden Önümüzdeki 10 Yıl
ATILLA YEŞİLADA
- 377 Dizin

Şekil ve Tablo Listesi

Şekil Listesi

- 4 Şekil 1.1** Dört Ülke ve Türkiye’de Kişi Başına GSYH, 1950-2020
- 8 Şekil 1.2** Türkiye’de Yıllık Enflasyon Oranı, 1950-2022 (yüzde olarak)
- 10 Şekil 1.3** Türkiye’de Sanayi Malları İhracatı Oranları, 1950-2020 (yüzde olarak)
- 13 Şekil 1.4** Kamu Sektörü Borç Stoku/GSYH, 1990-2020 (yüzde olarak)
- 20 Şekil 1.5** Cari Açık, GSYH’nin yüzdesi olarak, 1980-2020
- 30 Şekil 2.1** GSYH: Kişi Başı, Sabit Fiyatlar (SGP’ye göre, 2017 uluslararası dolar)
- 36 Şekil 2.2** Uzun Vadeli Görünüm: GSYH Büyümesi (%)
- 36 Şekil 2.3** Nominal GSYH: Kişi Başı (USD, piyasa kuru)
- 37 Şekil 2.4** Türkiye’de Verimlilik Artışı
- 39 Şekil 2.5** İhracat ve İthalat (milyar dolar, nominal)
- 39 Şekil 2.6** Türkiye İhracatı/Dünya İhracatı (%)
- 40 Şekil 2.7** Teknoloji Yoğunluğuna Göre Türkiye’nin İhracatı (toplam imalat sektörü ihracatına oran olarak, %)
- 41 Şekil 2.8** Orta ve Yüksek Teknoloji Ürünleri İhracatı: Seçilmiş Ülkeler (toplam imalat sektörü ihracatına oran olarak, %)
- 42 Şekil 2.9** Eğitim Düzeyi: 25-34 Yaş, Lise Altı, 2020
- 43 Şekil 2.10** Uluslararası Ortalama (OECD) ile Türkiye Arasındaki Eğitim Farkı: 2018
- 44 Şekil 2.11** Özel Sektöre Verilen Krediler (GSYH’ye % oran olarak)
- 45 Şekil 2.12** GSYH Büyümesi ve Kredi İvmesi
- 45 Şekil 2.13** Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (GSYH’ye % oran olarak)
- 46 Şekil 2.14** Kredi Büyümesi: Kamu ve Özel Bankalar (13-haftalık yıllıklandırılmış büyüme, kur etkisinden arındırılmış)
- 47 Şekil 2.15** İstihdam (bin kişi)
- 48 Şekil 2.16** Uzun Vadeli Görünüm: Cari İşlemler Dengesi (GSYH’ye % oran olarak)
- 48 Şekil 2.17** Sermaye Akımları (GSYH’ye % oran olarak)
- 50 Şekil 2.18** Gini Katsayısı
- 53 Şekil 2.19** Kurumsal Reformlar
- 53 Şekil 2.20** Yolsuzluk Algı Endeksi
- 58 Şekil 2.21** Freedom House: Siyasi Haklar
- 59 Şekil 2.22** İfade Özgürlüğü Endeksi

- 62 Şekil 2.23** Tutuklu Gazeteciler
- 64 Şekil 2.24** Döviz Piyasası Baskı Endeksi
- 65 Şekil 2.25** Uzun Vadeli Görünüm: TÜFE Enflasyonu (12-aylık, %)
- 83 Şekil 3.1** Sektörel TFV Endeksi (1980=1)
- 90 Şekil 3.2** Sektörel Emek Verimliliği ve İstihdam Payındaki Değişiklikler: 2013-2020
- 91 Şekil 3.3** Emek Verimliliği: Sektör İçi ve Sektörler Arası Bileşenlerin Evrimi
- 92 Şekil 3.4** İmalat Sanayii Ürünleri İhracatında Orta ve Yüksek Teknolojili Ürünlerin Payı (%)
- 93 Şekil 3.5** Türkiye İhracatının Karmaşıklık Düzeyi (EXPY)
- 95 Şekil Ek 3.1** 1980 Sonrası Sektörel İstihdam ve Yatırım Harcamalarının Seyri
- 104 Şekil 4.1** Kredi-GSYH Oranları ve Büyüme
- 112 Şekil 4.2** Kredi-GSYH Oranları
- 113 Şekil 4.3** Sektörler Bazında Borç-GSYH Oranları
- 116 Şekil 4.4** Uluslararası Karşılaştırmalar
- 117 Şekil 4.5** Reel Efektif Döviz Kuru
- 118 Şekil 4.6** Görelî Fiyat Düzeyleri
- 124 Şekil 5.1** Türkiye ve Diğer Ülkelerde Enflasyon
- 126 Şekil 5.2** Türkiye’de Enflasyon ve Petrol Fiyatı
- 130 Şekil 5.3** 1989-2001 Arası Cari Açık ve Bütçe Açıkları
- 131 Şekil 5.4** Banka Aktiflerindeki Kamu Kâğıtlarının Tüketici ve Özel Sektör Kredileri ve Kamu Kâğıtları Toplamına Oranı
- 131 Şekil 5.5** M0, M1, M2 ve Enflasyon
- 132 Şekil 5.6** Merkez Bankası Hazine Avansı ve Enflasyon
- 133 Şekil 5.7** Kur ve Enflasyon, 1971-2022
- 133 Şekil 5.8** Kur ve Enflasyon, 1993-1996
- 135 Şekil 5.9** 2001-2010 TÜFE Enflasyonu
- 136 Şekil 5.10** 2001-2022 Bütçe Açığı ve Kamu Net Borç Stoku
- 136 Şekil 5.11** 2001-2022 Cari Açık ve Bütçe Açığı
- 138 Şekil 5.12** 2010-18 Efektif Politika Faizi, Nominal Faiz ve Gerçekleşen Enflasyon Kullanılarak Reel Faiz
- 138 Şekil 5.13** Banka Kredisi Genişlemesi (Yıllık) ve Reel Sektörün Döviz Borcu
- 140 Şekil 5.14** Türkiye ve Diğer Gelişmekte Olan Ülkeler Enflasyon Ortalaması
- 141 Şekil 5.15** Merkez Bankası Swap Hariç Net Rezervleri
- 142 Şekil 5.16** Politika Faizi, Enflasyon, Piyasa Faizleri, 2018

- 142 Şekil 5.17** Türkiye CDS Primi, 2018-
- 143 Şekil 5.18** Değişik Vadelerde Enflasyon Beklentileri, 2018-
- 151 Şekil 6.1** 2002-2005 Döneminde Enflasyon, Hedefler ve Büyüme
- 154 Şekil 6.2** İthalat ve İhracat (mevsimsellikten arındırılmış, milyon ABD Doları)
- 155 Şekil 6.3** Cari Açığın Temel Finansman Kaynakları (12-aylık birikimli, milyar ABD Doları)
- 157 Şekil 6.4a** 1 Yıllık Beklenen Enflasyon ve Beklenen Kur Artışının Korelasyonu (5 Yıllık Kayan Pencere)
- 157 Şekil 6.4b** Döviz Kurundan Enflasyona Geçiş Katsayısı
- 158 Şekil 6.5** TCMB Fonlama Faizi ve Enflasyon Beklentisi: Ocak 2013-Haziran 2018
- 160 Şekil 6.6** Finansal Olmayan Şirketlerin Döviz Pozisyonu (milyar ABD doları)
- 161 Şekil 6.7** Türkiye ve Emsal Gelişen Piyasa Ülkelerinin Risk Primi (CDS)
- 162 Şekil 6.8** TCMB'nin 2018'deki Parasal Sıkılaştırmasının Etkileri
- 163 Şekil 6.9** TCMB'nin Kuruluşundan İtibaren Başkanların Görev Süreleri (yıl)
- 168 Şekil 6.10** Dış Ticaret Dengesi (çeyreklik, mevsimsellikten arındırılmış, altın ve enerji hariç, milyar ABD doları)
- 170 Şekil 6.11** Yıl Sonu TÜFE Enflasyonu ve Dolarizasyon (döviz ve döviz irtibatlı/ toplam mevduat, %)
- 170 Şekil 6.12** Net Döviz Pozisyonu (KKM dahil, milyar ABD doları)
- 171 Şekil 6.13** Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'ye oran, %)
- 172 Şekil 6.14** GSYİH İçinde İmalat Sanayii Katma Değerinin Payı ve Reel Kur
- 173 Şekil 6.15** Cari İşlemler Dengesi/GSYİH ve Net Kredi Kullanımı
- 176 Şekil 6.16** Türkiye'nin Enflasyonda Dünya Sıralaması
- 176 Şekil 6.17** Türkiye ve Diğer Gelişen Piyasa Ekonomilerinde Enflasyon (TÜFE, Yıl Ortalaması, %)
- 177 Şekil 6.18** Türkiye'nin Kişi Başı Gelirde Dünya Sıralaması (ters eksen)
- 178 Şekil 6.19** Kredi Derecelendirme Kurumlarının Türkiye Notlarının Gelişimi
- 179 Şekil 6.20a** İşgücü Ödemeleri/GSYİH (%)
- 179 Şekil 6.20b** Açlık Sınırı ve Net Asgari Ücret (TL)
- 181 Şekil 6.21** TCMB Ortalama Fonlama Faizi, Politika Faizleri ve BIST Bankalar Arası Gecelik Repo Faizi (%)
- 182 Şekil 6.22** TCMB ve Banka Faizleri (%)
- 184 Şekil 6.23** Türkiye ve Diğer Gelişmekte Olan Ülkelerde Politika Faizi Enflasyon Farkı (%)

- 188 Şekil 6.24** 2022 Yıl Sonu İtibarıyla Gelişmekte Olan Ülkelerde Rezerv Yeterliliği (Uluslararası rezervler/ Kalan vadeye göre kısa vadeli dış borç)
- 190 Şekil 6.25** Sermaye Akımları, Finansal Döngüler ve Makro İhtiyati Araçlar
- 210 Şekil 7.1** Mevduatların Bankalara Göre Dağılımı
- 210 Şekil 7.2** Kredilerin Bankalara Göre Dağılımı
- 231 Şekil 7.3** Mali Olmayan Kesime Verilen Toplam Kredilerin Dağılımı
- 232 Şekil 7.4** Mali Olmayan Sektöre Verilen Yabancı Para Cinsinden Kredilerin Toplam Krediler İçindeki Payı
- 233 Şekil 7.5** Yabancı Para Kredilerin Banka Gruplarına Göre Dağılımı
- 234 Şekil 7.6** Banka Gruplarına Göre Mali Olmayan Kesime Açılan Kredilerin Bir Önceki Yıla Göre Farkı (Milyon \$)
- 235 Şekil 7.7** Mali Olmayan Kesime Açılan TL Kredilerin Bir Önceki Yıla Göre Farkı (sol eksen – milyon TL)
- 247 Şekil 8.1** 10 Yıllık ABD Hazine Tahvillerinin Getiri Oranları (Mevsimsellikten Arınmamış, %)
- 248 Şekil 8.2** On İki Aylık Hareketli Kümülatif Cari Denge ve Finans Hesabı (Milyon \$)
- 249 Şekil 8.3** Dörder Aylık Hareketli Kümülatif Cari Dengenin Dörder Aylık Hareketli Kümülatif GSYİH'ye Oranı (%)
- 250 Şekil 8.4** TÜFE Bazlı Reel Kur (2003=100)
- 251 Şekil 8.5** Büyümenin Talep Bileşenleri – Değişim Oranları (%)
- 258 Şekil 8.6** İmalat ve Hizmetler Sektörlerinin Toplam Katma Değer İçindeki Payları (%)
- 259 Şekil 8.7** Sektörel İstihdam (bin kişi)
- 261 Şekil 8.8** Dış Ticarete Karşılaştırmalı Rekabet Üstünlüğü $(X-M)/(X+M)$
- 262 Şekil 8.9** İktisadi Faaliyet Kolları Bakımından Ortalama Gelir(TL)
- 264 Şekil 8.10** İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Grup İçi Gini Katsayıları
- 265 Şekil 8.11** Farklı İktisadi Faaliyetlerden Gelir Elde Eden Bireylerin Oranı (%)
- 266 Şekil 8.12** Gelir Dağılımı-Gini Katsayısı
- 269 Şekil 8.13** Farklı Gelir Kaynaklarının Eşitsizliğe Katkıları (Görelî Eşitsizlik Göstergesi)
- 270 Şekil 8.14** Gelir Gruplarının Eşitsizliğe olan Görelî Katkıları – Shorrocks Ayrıştırma Yöntemi
- 272 Şekil 8.15** Gelir Kaynaklarının Eşitsizlik düzeyindeki “Değişime” Yaptığı Katkılar – Jenkins Ayrıştırma Yöntemi
- 279 Şekil 9.1** Yıllık İşsizlik Oranları, 2005-2021 (%)
- 282 Şekil 9.2** İşgücüne Katılım, İstihdam ve İşsizlik Oranları (2005 Ç1-2021 Ç4)

- 286 Şekil 9.3** Yıllık Ortamalar İtibariyle Toplam, Kadın ve Erkek İşgücü (bin kişi): 2005-2017
- 287 Şekil 9.4** Kadın ve Erkek İşgücüne Katılım Oranları (%)
- 289 Şekil 9.5** Çeyrekler İtibariyle Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Toplam, Kadın ve Erkek İşgücü (bin kişi): 2017 (Ç1)-2021 (Ç4)
- 290 Şekil 9.6** Çeyrekler İtibariyle Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Kadın ve Erkek İşgücüne Katılım Oranları (%): 2017 (Ç1)-2021 (Ç4)
- 291 Şekil 9.7** Kadın İşgücüne Katılımın Eğitim Seviyeleri İtibariyle Ayrıştırılması: 2010-2018
- 293 Şekil 9.8** Kadın İşgücüne Katılımın Eğitim Seviyeleri İtibariyle Ayrıştırılması: 2018-2020
- 294 Şekil 9.9** Cinsiyet ve Eğitim Düzeyi Ayrımında İşsizlik Oranları (%)
- 296 Şekil 9.10** Cinsiyet ve Yaş Ayrımında İşsizlik Oranları
- 298 Şekil 9.11** İstihdamın Sektörlere Dağılımı (%): 2005-2019 (Pandemi Öncesi)
- 298 Şekil 9.12** Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İstihdamın Sektörlere Dağılımı (%): 2019 (Ç4)-2021 (Ç2) (Pandemi Dönemi)
- 302 Şekil 9.13** İşteki Durum İtibariyle Kayıt Dışılık Oranları (%):2005-2020
- 306 Şekil 9.14** İşgücünün Eğitim Düzeyleri İtibariyle Dağılımı, 2005-2020 (%)
- 314 Şekil 9.15** Bölgesel Tarım Dışı İşsizlik Oranları (%), 2018
- 315 Şekil 9.16** Bölgesel Tarım Dışı İşsizlik Oranları (%), 2020
- 317 Şekil 9.17** Tarım Dışı Bölgesel İşsizlik Oranlarının Standart Sapmaları, 2005-2020
- 356 Şekil 11.1** Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (GSYH'ye oran olarak 4 çeyrek toplam)
- 357 Şekil 11.2** Gayrisafi Sabit Sermaye Kaleminin Dağılımı (GSYH'ye oran olarak 4 çeyrek toplam)

Tablo Listesi

- 6 Tablo 1.1** Türkiye'de İktisadi Büyümenin Dönemlendirilmesi, 1980-2020
- 72 Tablo 3.1** İstihdam ve Yatırım Harcamalarının Seyri: 1980-2020
- 81 Tablo 3.2** Türkiye'de Büyüme Muhasebesi 1981-2018 (%)
- 84 Tablo 3.3** Sektörel TFV Büyüme Oranları
- 85 Tablo 3.4** Tarımda TFV Artışı ve Faktör Birikimi
- 85 Tablo 3.5** Sanayide TFV Artışı ve Faktör Birikimi
- 86 Tablo 3.6** İnşaatda TFV Artışı ve Faktör Birikimi

- 87** Tablo 3.7 Hizmetler Sektöründe TFV Artışı ve Faktör Birikimi
- 89** Tablo 3.8 Emek Verimliliğindeki Artışın Bileşenleri
- 96** Tablo Ek 3.1 Başlangıç Sermaye Stoku Hesaplama Yönteminin TFV Hesaplarına Etkisi
- 105** Tablo 4.1 Türkiye Ekonomisinin Finansal Çevrimleri
- 106** Tablo 4.2 Resesyonlar
- 107** Tablo 4.3 Dış Borç Çevrimleri
- 255** Tablo 8.1 Seçilmiş Ülkelerde Sanayisizleşme Deneyimi
- 278** Tablo 9.1 Seçilmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları ve Kişi Başı GSYH, 2018 ve 2020
- 283** Tablo 9.2 Toplam ve Tarım Dışı İstihdam ile İşsiz ve İşgücü Seviyeleri (bin kişi), 2004-2021
- 284** Tablo 9.3 Yıllık GSYH Artışı ve İşsizlik Oranları: 2005-2021 (%)
- 285** Tablo 9.4 Dönemler İtibariyle GSYH ve İstihdamda Birikimli Artışlar (%) ile Büyüme-İstihdam Esnekliği
- 308** Tablo 9.5 Cinsiyet Ayrımında İşgücünün Eğitim Düzeyleri İtibariyle Yatay ve Dikey Dağılımı, 2005 ve 2020 (%)
- 310** Tablo 9.6 Seçilmiş Ülkelerde Genel ve Genç İşsizlik Oranları (%)
- 312** Tablo 9.7 Cinsiyet Ayrımında Genç İşsizlik Oranları: 2005-2020 (%)
- 313** Tablo 9.8 Cinsiyet ve Eğitim Düzeyleri İtibariyle Genç İşsizlik Oranları: 2005-2018-2020 (%)
- 350** Tablo 11.1 Kalkınma Endekslerinde Türkiye'nin Sıralaması

DERLEYENLER VE YAZARLAR

DERLEYENLER

ASAF SAVAŞ AKAT

Kurucularından olduğu İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde halen öğretim üyesi olan Akat, akademi, medya ve iş dünyasındaki çalışmalarıyla tanınan, önde gelen iktisatçılardandır. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Lisans ve doktora derecelerini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden aldı. East Anglia Üniversitesi'nde (İngiltere) yüksek lisans yaptı. Doktora sonrası çalışmalarını London School of Economics'te yürüttü. Gazete ve dergilerde köşe yazıları kaleme aldı. Güncel ekonomiyle ilgili çok izlenen uzun soluklu televizyon programı *Ekodiyalog*'u hazırladı. Özel sektörde de çalışmış olan Akat, eğitim ve toplumsal araştırmalarla ilgili sivil toplum kuruluşlarında aktif görevler üstlendi. 1990'larda öne çıkan siyasi parti Yeni Demokrasi Hareketi'nin kurucularından biri oldu. Makaleleri ulusal ve uluslararası yayınlarda yayımlanan Akat'ın kaleme aldığı pek çok kitap bulunuyor. Çalışmalarıyla Sedat Simavi Vakfı ve Türkiye Ekonomi Kurumu ödülleriyle layık görüldü.

SEYFETTİN GÜRSEL

Bahçeşehir Üniversitesi'nde görev yapan Gürsel, üniversite bünyesinde kurulduğu 2008'den bu yana, Türkiye'nin önde gelen düşünce kuruluşlarından olan Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi'nin (BETAM) kurucu direktörüdür. BETAM ekipleri, Gürsel'in liderliğinde, Türkiye ekonomisinin güncel meseleleri üzerine düzenli araştırma raporları ve makalelerin yanı sıra kamu ya da özel sektörden kuruluşların başvurularıyla özel raporlar hazırlamaktadır. Gürsel, doktorasını Paris X-Nanterre Üniversitesi'nden aldıktan sonra, Paris-Sorbonne ve Dauphine üniversitelerinde ziyaretçi öğretim üyesi olarak bulundu. Gazetelerde düzenli olarak köşe yazıları kaleme aldı ve güncel ekonomi üzerine televizyon programları yaptı. Şirket yönetim kurullarında görev aldı. *L'empire Ottoman face au capitalisme* (L'Harmattan, 1987) ve *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam* (YKY, 1999) kitaplarının yazarı olan Gürsel'in, Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihi, çalışma ekonomisi, gelir eşitsizliği ve yoksulluk üzerine araştırmaları ve makaleleri bulunuyor. Gürsel, 2018 yılında Türkiye Ekonomi Kurumu'nun Akademik Hizmet Ödülü'ne layık görüldü.

YAZARLAR

DARON ACEMOĞLU

1967'de İstanbul'da doğan Acemoğlu, MIT'de profesördür. York Üniversitesi'nden (1989) mezun olduktan sonra matematiksel iktisat ve ekonometri alanında yüksek lisans derecesini London School of Economics'ten (1990) aldı. İktisat alanında doktorasını da yine burada yaptı (1992). National Academy of Sciences, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), American Academy of Arts and Sciences, Econometric Society, European Economic Association ve Society of Labor Economists üyesidir. *Diktatörlük ve Demokrasinin Ekonomik Kökenleri* (James A. Robinson'la beraber), *Introduction to Modern Economic Growth*, *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri* (James A. Robinson'la beraber), *Makroekonomi* (David Laibson ve John List'le beraber) ve *Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği* (James A. Robinson'la beraber) kitaplarının yazarıdır. Chicago Üniversitesi T.W. Schultz Ödülü (2004), Sherwin Rosen Ödülü (2004), TÜBA Ödülü (2006), John von Neumann Ödülü (2007) gibi pek çok ödül ve teşvike layık görüldü. Acemoğlu, American Economic Association'ın kırk yaş altındaki en iyi iktisatçılara iki yılda bir verdiği John Bates Clark Madalyası'nın da sahibidir (2005). Pek çok dile çevrilen *Ulusların Düşüşü*, aldığı ödüllerin yanı sıra 2012'de *New York Times* çöksatırı oldu.

CENGİZ AKTAR

Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra lisans eğitimine Sorbonne Üniversitesi'nde devam etti, buradan iktisat alanında doktora derecesi aldı. Uzun yıllar çeşitli Birleşmiş Milletler kuruluşlarında, ağırlıklı olarak AB'nin genişleme ve adalet-içişleri politikalarıyla bağlantılı olarak çalışan Aktar, Türkiye'nin AB'yle bütünleşmesi konusunda önde gelen isimlerdendir. 1999'da İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti olmasını hedefleyen sivil girişimi başlattı. Bahçeşehir Üniversitesi Avrupa Çalışmaları bölümünün başkanlığını yaptı. Daha önce Galatasaray Üniversitesi'nde AB genişleme süreci ağırlıklı dersler verdi. AB politikalarının yanında azınlıklar, ademimerkeziyet, hafıza politikaları, uluslararası mülteci hukuku üzerine pek çok makale ve kitabı olan Aktar'ın son çalışması *The Turkish Malaise: A Critical Essay* beş dilde yayımlandı. Halen Atina Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörüdür.

İZAK ATIYAS

TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu'nda ve merkezi Kahire'de olan İktisadi Araştırmalar Forumu'nda araştırmacıdır. İktisat alanında doktorasını New York Üniversitesi'nde 1988'de tamamladı. 1988-1995 yılları arasında Dünya Bankası'nda, ardından Bilkent Üniversitesi'nde çalıştı. 1998'den beri öğretim üyesi olduğu Sabancı Üniversitesi'nden 2019'da emekli oldu. Atiyas'ın başlıca araştırma alanları, verimlilik, ekonomi-politik, sanayi politikaları, rekabet politikaları, ağ sektörlerine dair düzenlemeler ve özelleştirme.

OZAN BAKIŞ

İktisat alanında doktora derecesini Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nden 2006'da aldı. Doktora sonrası çalışmalarını Montreal Üniversitesi'nde tamamladı. 2016 yılında Bahçeşehir Üniversitesi'ndeki görevine başlamadan önce Galatasaray ve Sabancı üniversitelerinde çalıştı. İlk dönem araştırmaları makroekonomik modelleme, iktisadi büyüme ve optimal vergilendirme üzerinedir. Şu sıralarda işgücü piyasası, uygulamalı iktisat, kısa vadeli iktisadi modelleme ve inovasyon, verimlilik ve şirket dinamikleri alanlarında çalışmalarını sürdürüyor.

AYŞE AYLİN BAYAR

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) öğretim üyesidir. İktisat alanında yüksek lisansını ve işletme mühendisliği alanında doktorasını İTÜ'de tamamladı. Başlıca araştırma alanları iktisadi kalkınma ve çalışma ekonomisi; özellikle istihdam piyasasındaki eşitsizlikler, yoksulluk ve gelir dağılımıdır. Makaleleri *Economic Systems, Energy, Ecology and Environment, EconoQuantum* gibi dergilerde yayımlandı. Uluslararası derleme kitaplara kitap içi bölümlerle katkıda bulundu. Pek çok AB, UN Women ve Erasmus+ projesinde görev aldı. Kanada'da University of Laval'de ve İngiltere'de University of Sussex'te ziyaretçi öğretim üyesi olarak bulundu.

ÖNER GÜNÇAVDI

İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) İşletme Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Lisans derecesini İTÜ'den, yüksek lisans derecesini İTÜ ve Warwick'ten, doktorasını ise Nottingham Üniversitesi'nden aldı. Başlıca çalışma alanları, uluslararası ticaret, iş dünyası tarihi, Türkiye'de kurumların tarihi, gelir dağılımı ve yoksulluktur. *Düştün Gerçeğe: Türkiye Sanayisinde Elginkan Topluluğu* (İstanbul: Elginkan, 2009) ile *Yolun Sonu: Türkiye'nin Büyüme, Faiz ve Bölüşüm Açmazı ve 'Yeni Türkiye' Söylemi* (Ankara: Efil, 2015) kitaplarının yazarıdır. Makaleleri *Journal of Development Economics, Journal of International Development, Applied Economics, Journal of Policy Modelling* ve *Turkish Studies* gibi dergilerde yayımlandı. Ulusal ve uluslararası birçok derleme kitaba, kaleme aldığı bölümlerle katkıda bulundu.

REFET S. GÜRKAYNAK

Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü'nde profesördür. Gürkaynak ayrıca Center for Economic Policy (CEPR, Londra), Center for Financial Studies (CFS, Frankfurt), CESifo (Münih) ve Bilim Akademisi üyesidir; CEPR'nin Parasal İktisat ve Dalgalanmalar programını yönetmektedir. TED Ankara Koleji'nden mezun olduktan sonra Bilkent ve Princeton üniversitelerinden iktisatta lisans ve doktora derecelerini alan Gürkaynak, ABD Merkez Bankası'nda iktisatçı ve Massachusetts Institute of Technology'de (MIT) ziyaretçi öğretim üyesi olarak çalıştı. Araştırma alanları, para politikası, mali piyasalar ve genel olarak makroiktisattır. Bu konularda yaptığı yayınlar, alanın önde gelen uluslararası dergilerinde yayımlandı. TC Merkez Bankası (TCMB) ve Avrupa Merkez Bankası (AMB) başta olmak üzere birçok merkez bankası ve uluslararası kuruluşa danışmanlık yapmış olan Gürkaynak, çalışmalarıyla TÜBA, TÜBİTAK, TCMB ve AMB ödülleriyle layık görüldü.

HAKAN KARA

Liseyi Ankara Fen Lisesi'nde, lisans eğitimini ODTÜ elektrik ve elektronik mühendisliğinde, yüksek lisansını Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü'nde, doktorasını New York Üniversitesi İktisat Bölümü'nde tamamladı. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda (TCMB) ekonomist olarak çalıştı; bu kurumda 2008-2012 yıllarında Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürü olarak, 2012-2019 yıllarında ise Başekonomist olarak görev yaptı. Bu dönemde Türkiye'de para politikası ve makro ihtiyati politikaların analiz, tasarım ve uygulama, iletişim ve karar alma süreçlerinin kurumsallaşmasında önemli rol oynadı. Kara, 2020 yılından bu yana Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak görev yapıyor ve parasal iktisat, Türkiye ekonomisi, finansal piyasalar ve uluslararası iktisat üzerine dersler veriyor. Türkiye ekonomisi ve parasal iktisat alanında yazdığı makaleler *Journal of International Economics, NBER Working Papers, Journal of Money Credit and Banking* ve *International Journal of Central Banking* gibi platformlarda yayımlandı. ABD'de New York Üniversitesi'nde, Macaristan'da Corvinus Üniversitesi'nde ve ODTÜ'de de dersler veren Kara'nın eserlerine akademik yayınlarda beş binden fazla atıf yapılmıştır.

BURÇİN KISACIKOĞLU

Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü'nde doktor öğretim üyesidir. Tarsus Amerikan Lisesi'nden mezun olduktan sonra Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü'nde lisans ve yüksek lisansını, 2016 yılında Johns Hopkins Üniversitesi'nde (ABD) doktora çalışmalarını tamamladı. Araştırma alanları parasal iktisat ve makrofinansdır. ABD, Yeni Zelanda ve Fransa merkez bankalarında ziyaretçi araştırmacı olarak bulundu. 2021 yılı için Bank of International Settlements'tan araştırma bursu kazandı.

SANG SEOK LEE

Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü'nde makroiktisatçı ve Center for Economic Policy (CEPR, Londra) üyesidir. Doktorasını Oxford Üniversitesi'nden aldı. Araştırma alanları parasal iktisat, uluslararası makroiktisat ve makroiktisadi tarihtir. Gelişmekte olan ülkelerin iktisat politikası sorunları üzerine çalışmaktadır.

ŞEVKET PAMUK

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü emekli öğretim üyesidir. Yale Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördükten sonra, doktora derecesini Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley'den aldı (1978). Osmanlı-Türkiye, Ortadoğu ve Avrupa iktisat tarihi üzerine farklı dillerde pek çok kitabı ve makalesi bulunan Pamuk, Türkiye'de ve yurtdışında pek çok üniversitede öğretim üyesi olarak bulundu. Çalışmaları, Türkiye'de ve yurtdışında çeşitli ödüllere layık görüldü. Osmanlı ekonomisi üzerine yazdığı ilk kitap olan *Osmanlı Ekonomisinde Bağlılık ve Büyüme, 1820-1913* (1984) İngiltere'de de yayımlandı. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (1999) başlıklı kitabı Türkiye'de, ABD'de ve İngiltere'de ödüller kazandı. Bu kitap Arapçaya da çevrildi. Pamuk, 2011-2014 yılları arasında *European Economic History Review* dergisinin editörlüğünü yürüttü. Son olarak *Uneven Centuries: Economic History of Turkey since 1820* kitabı Princeton Üniversitesi tarafından yayımlandı (2018). Bu kitap Yunancaya da çevrildi.

ALP ŞİMŞEK

Yale Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde finans profesörüdür. Öncesinde Harvard Üniversitesi ve MIT ekonomi bölümlerinde yardımcı doçent ve doçent olarak görev yaptı. 2000 yılında İzmir Fen Lisesi'ni birincilikle bitirerek MIT'de üniversite eğitimi almak için ABD'ye giden Şimşek, bu üniversiteden 2004, 2005 ve 2010 senelerinde lisans, yüksek lisans ve ekonomi doktorası derecelerini aldı. 2015'te Amerikan Ulusal Bilim Kurumu'nun en iyi genç araştırmacılara verdiği CAREER araştırma desteği ödülünü kazandı. Şimşek, araştırmalarında finans piyasaları ve makroekonomi arasındaki ilişkileri incelemektedir. Finansal spekülasyon, varlık balonları, finansal krizler, uluslararası sermaye akışları, makroihtiyati politikalar, risk primlerinin makroekonomiye etkileri, para politikasının varlık fiyatlarına etkileri gibi konuları çalıştı. Makaleleri *American Economic Review*, *Quarterly Journal of Economics*, *Econometrica*, *Journal of Political Economy*, *Journal of Finance*, *Journal of Financial Economics*, *Review of Financial Studies* gibi önde gelen ekonomi ve finans dergilerinde yayımlandı.

CİHAT TOKGÖZ

1967 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nin ardından lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı. Daha sonra London School of Economics'ten ekonomi diploması aldı ve yüksek lisansını yine aynı okulda finans ve muhasebe alanında yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra iş hayatına 1993 yılında Körfezbank'ın hazine departmanında başladı ve çeşitli finansal kuruluşlarda yöneticilik yaptı. Daha sonra Deutsche Bank'ın ve UBS'nin Londra şubelerinde yatırım bankacılığı alanında Türkiye ve gelişmekte olan piyasalar bölümünde üst düzey yöneticilik yaptı. Bankacılıkta geçen 20 yılın ardından profesyonel kariyerine kendi kurduğu MFT Finansal ve Gayrimenkul Danışmanlık Şirketi'nde devam ediyor. Türkiye'de çeşitli üniversitelerde finans, para ve banka dersleri veriyor.

GÖKÇE UYSAL

Bahçeşehir Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Uysal, halen Kanada Ottawa Çalışma Bakanlığı araştırma bölümünde çalışıyor. 2008-2021 yıllarında BETAM'da Direktör Yardımcılığı yaptı. Başlıca çalışma alanı, Türkiye özelinde toplumsal cinsiyet ve istihdam piyasasıdır. Yakın zamanda Türkiye istihdamı bakımından Suriyeli göçmenlerin durumunu inceledi ve geçişin nasıl daha kolaylaşabileceği üzerine çalışmalar yaptı. Uysal, lisans derecesini Galatasaray Üniversitesi'nden, yüksek lisans ve doktora derecelerini ise ABD'de Rochester Üniversitesi'nden aldı. Makaleleri, *Journal of Economic Growth*, *Social Indicators Research* ve *International Journal of Educational Development* dergilerinde yayımlandı. Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi 2019-20 dönemi Mercator-IPM araştırmacısıdır.

MURAT ÜÇER

Global Source Partners Türkiye analisti olan Üçer, lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi'nde, doktorasını ise Boston College'da tamamladı. Turkey Data Monitor'ın kurucu ortağı, aynı zamanda Koç Üniversitesi İşletme Enstitüsü'nde yarı zamanlı öğretim görevlisidir. Geçmişte Institute of International Finance, Credit Suisse ve IMF'de de çalışmış olan Üçer, ayrıca TCMB, Yapı Kredi Bankası ve TC Hazine'sinde danışmanlık görevlerinde bulundu. Bankalara ve şirketlere Türkiye'nin ve dünyanın makroekonomik görünümü konusunda eğitim ve seminerler veriyor. Türkiye ekonomisi üzerine yazdığı pek çok makalenin yanı sıra Türkiye'nin 2001 krizi hakkındaki *Chronicle of the Turkish Financial Crises of 2000-2001*'in (Caroline Van Rijckeghem'le beraber) iki yazarından biridir.

M. EGE YAZGAN

İstanbul Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi ve Finansal Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin direktörü olan Yazgan, lisans ve yüksek lisans derecelerini İstanbul Üniversitesi'nden aldı. Doktorasını, İngiltere'de Sussex Üniversitesi'nde tamamladı. Başlıca çalışma alanları, uygulamalı makroekonomi, uluslararası finans ve ekonomik büyümedir. 2001'den bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Yazgan, burada rektör, rektör yardımcısı ve dekan olarak da görev yaptı. Halen bu üniversitede Vekil Rektör'dür. 2008-2009 yıllarında Cambridge Üniversitesi'nde, 2014-2015 yıllarında Kadir Has Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Makaleleri yerli ve uluslararası yayınlarda yayımlanan Yazgan, Türkiye'de GSYH'nin kısa vadeli (şimdi) tahmini üzerine modelleme yapan simditahmin.com sitesinin de kurucusudur.

ATILLA YEŞİLADA

1961'de İstanbul'da doğdu. Avusturya Lisesi'nden mezun olduktan sonra işletme alanında lisans derecesini ABD'de Eastern Illinois Üniversitesi'nden, iktisat alanında yüksek lisans derecesini Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara'dan aldı. Rensselaer Polytechnic Institute'ta (New York) doktora düzeyinde çalışmalar yaptı. Ekonomi ve finans alanında farklı üniversitelerde dersler verdi. Jerome Levy Institute'tan aldığı araştırma bursu kapsamında bankacılık krizine odaklandı. *Hormonlu Büyüme Yılları*, *Muhaliif Bir Ekonomistin Güncesi*, *Ekonominin Bitiş Düdüğü ve Başlama Vuruşu*, *Ekonomide Sonuna Geldiğimiz Yollar* ve *Pandemi Çağında Ekonomi* adlı kitapların yazarı olan Yeşilada, ekonomi üzerine güncel yorumlarını farklı mecralarda paylaşmakta ve *Para Analiz*'de yazmaktadır.

Giriş

Neden “Çıkılmaz Yol”?

ASAF SAVAŞ AKAT, SEYFETTİN GÜRSEL

Türkiye ekonomisi için “Çıkılmaz Yol” başlığı karamsar, hatta iddialı bir teşhis olarak görülebilir. Birkaç yıl önce bu kitabın yazar kadrosunun bir bölümü, Türkiye ekonomisinin bir “yol ayrımı”nda olduğu teması etrafında buluşmuştu:¹ 2018 sonbaharında bölümlerin yazılmaya başlaması, Rahip Brunson krizi sonrasında, tek karar verici konumuna gelen Cumhurbaşkanı’nın “şahsına özgü” enflasyon-faiz teorisindeki ısrarına, bu ısrarın para politikasında yarattığı belirsizliklere ve kuşkusuz en önemlisi, siyasal ve ekonomik kurumlarda meydana gelen gözle görülür çözümler ve yozlaşmaya denk geliyordu. “Yol ayrımı” (kavşak) metaforunu kitabın başlığına taşımakta tereddüt etmedik.

İngilizce kitabın yazılışı sürerken Türkçesini de yayımlamak gerekeceği fikri filizlenmişti. *Crossroads* 2020 sonbaharında piyasaya çıkınca hemen hazırlığına giriştik. Ne var ki, bir yandan COVID-19, diğer yandan siyasal, ekonomik ve toplumsal tarihin olağanüstü hız kazanması projeyi geciktirdi. O arada, kavşaktaki Türkiye’nin “doğru” yollara iltifat etmeyip “yanlış” yola, diğer ifadeyle “çıkılmaz” yola sürüklendiği kanısı güçleniyordu. İngilizcesinden epey farklı bir çalışma ortaya çıkınca 2021 yazında kitabın başlığını değiştirmeye karar verdik. Türkiye ekonomisinin içinden çıkılması çok zor bir maceraya atıldığı görüşünün, bu satırların yazıldığı Ekim 2022’de profesyonel iktisatçılar arasında yaygın kabul gördüğü söylenebilir.

Türkiye’de ve dünyada ilgili kamuoyunu meşgul eden esas soruyu en açık haliyle vazedelim: Türkiye’nin olgun bir piyasa ekonomisine (modern bir sanayi toplumuna) doğru tarihi yürüyüşü, yakın-orta gelecekte kesintisiz devam edebilecek mi? Yoksa, ülkeyi geçmiş ekonomik, siyasi ve toplumsal kazanımları durduracak, hatta tersyüz edecek çalkantılar ve kopukluklar mı bekliyor? Sorunun sık sık seslendirilmesi bile bizi bekleyen tehlikelerin büyüklüğüne yeterince işaretir.

¹ Akat, A. S. ve Gürsel, S. (Ed.), (2020). *Turkish Economy at the Crossroads: Facing the Challenges Ahead*. Singapur: World Scientific Publishing.

KURUMLARIN ÖNEMİ

Bu kitabı oluşturan çalışmalar, Türkiye ekonomisinin son 40 yıllık serüvenine, yani 1980 sonrasına odaklanıyor. Daha öncesine, yani yarım yüzyıllık dışa kapalı komuta ekonomisi deneyimine ve terk edilip dışa açık ekonomiye geçiş kararının olduğu döneme girmiyor.² Oysa Türkiye ekonomisinin son 40 yıllık serüveninde yaşanan umut veren çıkışlar ve baş döndürücü inişler, başarı ve başarısızlıklar, Osmanlı dönemine geri giden derin ve çalkantılı geçmişten bağımsız olarak düşünülemez. Kalkınma yazınının “tarihsel patika bağımlılığı” (*historical path dependency*) kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde, yakın geçmişte karşılaşılan sorunların ve zorlukların birden belirmediği, özgün tarihimizden süzülerek gelen, toplumun ve ekonominin yönetimine dair düşünce kalıplarının bunda en az ekonomik/siyasi aktörler arasındaki çıkar çatışmaları kadar önemli paya sahip olduğu açıkça görülmektedir. Bu düşünceler ve inançlar siyasal ve ekonomik kurumların niteliklerini belirlemiş, tarihsel etki de esas olarak bu yoldan kendini göstermiştir, göstermeye devam etmektedir. Kısacası, kurumlar önemlidir.

Son yüzyılda insanlığı çok zorlayan, toplumlara meydan okuyan sorunların başında, köylülüğün ve geleneksel tarımın hâkim olduğu sanayi öncesi toplumların kentlerde yüksek verimli sanayi-hizmet üretimine dayanan açık piyasa ekonomilerine dönüştürülmesi gelir. Adeta bir medeniyetin yıkılıp yerine başkasının kurulması muadili, çok sancılı, yönetimi zor ve karmaşık bir süreçtir. Yakın dünya tarihinde bu altüst oluşun yol açtığı vahim hatalar, çıkmaz yollar ve ağır insani bedeller kadar ciddi başarı örneklerini de buluyoruz. Doğal olarak, bu süreci belirleyen temel güç ve mekanizmaların anlaşılması, denetlenmesi ve yönlendirilmesi konusu dönemin büyük düşünürlerini cezbetmiş ve etkileyici bir entelektüel uğraşın nesnesi olmuştur. Hobbes, Smith, Marx, Weber, Walras, Polanyi gibi çok sayıda büyük düşünür, bu zorlu süreci ortaya çıkaran güçlerin oluşumunu ve karmaşık siyasal/ekonomik/toplumsal dinamiklerini açıklamak için farklı açılardan özgün teoriler geliştirdi, toplumsal evrimin ve modern toplumun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayan ciddi katkılar yaptı. Bu düşünce akımlarının izinden giden Douglas North’un öncü eserlerini takiben Daron Acemoğlu ve James Robinson, kurumların ekonomik kalkınma çabasında ortaya çıkan başarı ve başarısızlıklarda oynadıkları belirleyici role dair önemli çalışmalara imza attılar.

Kurum kavramıyla kastedilen, insanların, sürekliliği olan toplumsal karşılıklı ilişkilerinin üzerine inşa edildiği normlar, kurallar, örgütler ve zihniyettir. Kurumlar, toplumun performansında ve evriminde kritik öneme sahiptir. Kurumlar, “kapsayıcı” ya da “dışlayıcı”, birbirini “tamamlayıcı” ya da “tökezletici” olabilirler. Toplumsal aktörleri “refah” ya da “rant” yaratan tercihlere, “demokrasiye” ya da “diktatörlüğe” yöneltebilirler. Günümüzde, bir ülkenin siyasal ve ekonomik koşullarının değerlendirilmesinde kurumlarının niteliklerinin ve tarihsel süreç içinde oluşum ve evriminin mutlaka analize dâhil edilmesi gerektiği konusunda yaygın bir görüş birliği mevcuttur. Kitabın bölümleri bu kuramsal çerçeve dikkate alınarak yazılmıştır. Okur,

2 Türkiye ekonomisinin geçmişi üzerine kapsamlı bilgi için (yazarımız) Şevket Pamuk’un iki kitabını öneriyoruz: *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014 ve *Uneven Centuries: Economic Development of Turkey since 1820*, Princeton University Press, 2018.

bölümden bölüme geçtikçe, Türkiye ekonomisinin yakın geçmişte ve günümüzde inişli çıkışlı performansının kurumsal gelişmelerle nedensellik bağlarının saptanması için yazarların gösterdikleri çabaya da şahit olacaktır.

Giriş bölümünde, yakın geçmişin başlıca olaylarını ve bölümlerin temalarını özetlemeden önce Türkiye ekonomisi üzerine bazı gözlemler yapmak ve kurumsal oluşumları/gelişmeleri dik-kate alan kısa bir tarih gezintisine çıkmakta yarar görüyoruz.

EKONOMİ-DIŞI İKİ ÖZELLİK

Kitabı okumaya başladığınıza göre, Türkiye ekonomisiyle ilgilendiğinizi, temel göstergeleri, güçlü ve zayıf yanları, bunların nedenleri vb. hakkında hem bilgi hem de görüş sahibi olduğunuzu varsayabiliriz. Dolayısıyla Türkiye ekonomisini ayrıntılı tanıtmaya, farklı göstergelerin karşılaştırmalı bir mizanını çıkarmaya gerek olmadığını, bunların zaten bilindiğini kabul edebiliriz. Önce Türkiye ekonomisinin geçmişi kadar geleceğini de anlamakta yararlı olacağını düşündüğümüz iki özelliğini hatırlatmak istiyoruz.

Birincisi, Türkiye'nin nüfusedir. Dünya deneyimi, bir ülkenin nüfusu ile ekonomik performansı arasında doğrudan bir ilişki kurulamayacağını gösteriyor. Ama öte yandan, iç pazar büyüklüğünün iktisat politikaları açısından önemli çıkarsamaları olduğu da bilinmektedir. İç pazarın ulaştığı hacmin, başta imalat sanayii olmak üzere dış ticarete konu olan sektörlerde (*tradables*) ülke firmalarına küresel piyasalarda önemli bir maliyet ve rekabet avantajı sağladığı konusunda genel bir görüş birliği mevcuttur. İç pazarın genişliğinin nihai belirleyicisi ise nüfustur. Eşdeğer verimlilik (gelir) düzeyindeki iki ülkede iç pazar hacmi nüfusla doğrudan orantılıdır. Yüksek nüfus, *ceteris paribus*, ülke sanayisinde yatay ve dikey bütünleşmeyi kolaylaştıran, sanayi politikasının etkinliğini ve küresel ligin üst sıralarında yer alan (şampiyon) firmaların gelişmesi ihtimalini artıran etki yapar. ABD'nin devasa iç pazarı karşısında uzun dönemde firmalarının rekabet gücünü koruma arayışı Avrupa Birliği'nin kuruluşuna giden sürecin ana motivasyonlarından biridir.

80 milyonu aşan nüfusuyla Türkiye'nin küçük ülke kategorisinde yer almadığı kesindir. Karşılaştırmalı analiz yaparken bu konuya özellikle dikkat edilmeli, örneğin nüfusu İstanbul'dan az ülkelerle benzetmelerden kaçınılmalıdır. Pekâlâ, Türkiye büyük ülke kategorisine girer mi? Belki geçen yüzyılın ikinci yarısı için böyle denebilirdi. Ancak, yakın geçmişte nüfusu 1,5 milyara yaklaşan iki "kıta ekonomisi" Çin ve Hindistan'ın hızla sanayileşmesi ve Avrupa Birliği tek pazarının kurulması büyük ekonomi tanımını değiştirdi. ABD'yi bile Kuzey Amerika'da serbest ticaret bölgesi (NAFTA) arayışına iten, bu olgudur. Dünya ekonomisinin bugün geldiği noktada, Türkiye'nin "orta boy (büyükçe) ekonomisi" kategorisinde yer aldığı söylenebilir. İktisat politikaları açısından çıkarsamaları önemlidir. Büyükçe ekonomilerin iktisat politikaları tasarımı ve uygulamasında küresel çerçevenin dışına çıkabilen manevra alanı, küçük ekonomilere kıyasla daha geniş, büyük ekonomilere kıyasla ise daha sınırlıdır. Daha açık ifade edersek, Türkiye'nin küresel ekonomiden bağımsız iktisat politikası alanı küçük ekonomilerden daha kapsamlı olsa

bile büyük ekonomilerle kıyaslanabilir düzeyde değildir. Ayrıca, söz konusu manevra alanı ekonominin yapısal özellikleri, uygulanan iktisat politikaları, siyasi gelişmeler ve küreselleşmenin somut mekanizmalarıyla beraber sürekli değişir, genişler ve daralır. İktisat politikalarının değerlendirilmesi açısından bu sürecin yakından izlenmesi hayattır.

Dikkat çekmek istediğimiz ikinci özellik, Türkiye'nin doğal kaynak haznesidir. Dünya deneyimi, bir ülkenin doğal kaynak zenginliği/fakirliği ile büyüme performansı/verimlilik düzeyi arasında doğrudan ilişki kurulamayacağını gösteriyor. Buna karşılık, bir ekonominin doğal kaynaklarının, biri gelişme/sanayileşme sürecinin başında, diğeri gelişme/sanayileşme ilerledikçe iktisat politikaları açısından iki hayati çıkarsaması olduğunu hatırlatmakta yarar görüyoruz.

Türkiye zengin doğal kaynaklara sahip bir ülke midir? Yaygın kent efsaneleri bir kenara, Türkiye'nin doğal kaynak haznesinin kısıtlı olduğu, kesinlikle doğal kaynak zengini ülke sayılamayacağı, olsa olsa doğal kaynak fakiri ülkeler arasında yer aldığı kabul edilmelidir. Arazisi büyüktür ama genelde yüksek, dağlık ve kuraktır. Kıyı bölgeleri ile sınırlı bereketli tarımsal alanları ise anlamlı hacimde ihraç edilebilir tarımsal fazla üretmez; tarım ürünlerinde ancak kendi kendine yeterlilik sağlar. Daha da önemlisi, önemli enerji üreticisi komşularına rağmen (Suriye, Irak, İran, Azerbaycan) fosil yakıt rezervlerinin azlığı adeta jeolojik bir bilmecedir. Ticari olarak işlenecek maden potansiyeli de ihmal edilebilecek düzeydedir. Dolayısıyla Türkiye, enerji-maden hammadde ihtiyaçlarını büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılar.³

İktisat politikaları açısından, yerüstü ve yeraltındaki doğal kaynakların ihracatı (tarımsal fazla, madenler, enerji) özellikle sanayileşme sürecinin ilk aşamasının finansmanında kritik öneme sahiptir. Doğal kaynak bolluğu, toplumu zorlayan ve ciddi siyasi bedellere mal olabilen iç kaynak seferberliğine (mobilizasyon) gerek duyulmadan sanayileşmenin başlatılmasını ve yürütülmesini kolaylaştırır. Kısıtlı doğal kaynak durumunda ise, sanayileşme mutlaka içeriden finansman, yani iç kaynakların seferber edilmesini gerektirir. Bu da ancak mevcut geçimlik üretim yapısına müdahale ederek, toplumu daha fazla çalışıp ve üretip daha az tüketmek zorunda bırakan iktisat politikalarıyla mümkündür. Sanayileşmenin ilk aşamalarında iç kaynak seferberliğinin yoğunluğu ülkenin sanayileşme iradesini yansıtır. Bu yönde bir irade mevcut değilse, sanayileşme dışarıdan kaynak bulabilme becerisiyle kısıtlanacaktır. Doğal kaynak fakiri bir ekonomide kronik dış açıklar (dış borçlanma) iç kaynak seferberliği için gerekli politik irade yokluğunun, dolayısıyla hızlı sanayileşmeyi sürdürülebilir kılacak iktisat politikalarının uygulanmadığının kanıtıdır. Doğal kaynak haznesi, sanayileşme iradesi ve yapısal dış açıklar arasındaki ilişkinin doğru anlaşılması çok önemlidir.

Sanayileşme daha fazla üretim, gelir ve tüketim demektir; yani ekonominin kullandığı enerji ve diğer hammadde miktarlarında hızlı artış nedenidir. Doğal kaynak fakiri ülkenin sanayileşmenin tetiklediği ek doğal kaynak ihtiyacını ancak dışarıdan, ithalatla temin edebileceğini söyledik. Hammaddeler kaleminde dış ticaret açığı milli gelirle birlikte büyür. Hizmet dış

3 Türkiye'nin tek nispeten bol "doğal" kaynağı, Anadolu'nun zengin tarihi mirası, güneşi ve uzun sahilleri olarak görülüyor. Ancak turizm rekabetçi çağdaş bir hizmet sanayiidir, doğal kaynak değildir.

ticaretini (turizm) ve faktör gelirlerini (işçi dövizleri) bir kenara koyalım. Sanayileştikçe cari işlemler hesabında sürdürülebilir denge ancak sanayi ürünlerinde muadil dış ticaret fazlası verecek tutturulabilir. Söz konusu olan bir özdeşliktir. Üretim bileşimi açısından çıkarsaması ise, doğal kaynak fakiri ülkenin milli gelirinde imalat sanayiinin payının harcamada imalat sanayii ürünleri payından yüksek olmasıdır. Başka türlü söyleyelim: Artan enerji/maden ithalatı için gereken döviz ancak toplam sanayi üretim ve istihdamının iç pazarın gerektirdiğinden daha büyük olmasıyla oluşan sanayi ürün fazlasının ihracatıyla kazanılabilir. Özetle, doğal kaynak hazinesi sanayileşme sürecinde üretimin sektörel bileşiminin esas belirleyicilerinden biridir. Yukarıda değinilen dış finansmanla sanayileşmeye bu açıdan da bakmakta yarar vardır.

TÜRKİYE BAŞARILI MI?

Türkiye'nin uzun dönemli ekonomik performansı üzerine (tarihçesine girmeden) neler söylenebilir? Akla gelen ilk ve en genel soru, Türkiye'nin gelişme sürecinde ne ölçüde başarılı olduğudur. Elbette, karşılaştırmada kullanılacak kriterler (ölçüler) ve zaman aralıkları seçimi önemlidir. Mutlak büyüklüklerle bakıldığı takdirde, neredeyse tüm kriter ve zaman aralıkları için Türkiye'nin gelişme performansı başarılı çıkar. Yaşı müsait okuyucunun kendi gençlik günleri koşullarını hatırlaması yeterli olacaktır. Biraz irdeleyince 2022 yılı Türkiye ekonomisinin gelir, üretim, verimlilik, çeşitlilik, teknoloji, özel tüketim, ulaşım, haberleşme, kentleşme gibi ekonomik (nicel) göstergeleri kadar eğitim, sağlık, kamu tüketimi, sanat-edebiyat gibi sosyal (nitel) göstergelerinin yakın ve uzak geçmişe kıyasla daha “iyi” (yüksek, fazla, gelişmiş, çeşitlenmiş vb.) olduğu kolayca görülür. Ancak mutlak sayılar, başka ülkelerin muadil dönemdeki performansı bilinmediği sürece fazla anlam ifade etmez. Kendimizin geçmişe göre daha “iyi” olması resmin ilginç olmayan kısmıdır. Daha anlamlı değerlendirmeye ancak aynı dönemde başka ülkelere kıyasla performansı saptayarak ulaşırız. Başarı daima diğer toplumlara göredir, nispidir, uluslararası karşılaştırma sonucu anlaşılır.

Ekonomik performansın değerlendirilmesini adeta tekeline almış makro gösterge gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) ya da milli gelirdir.⁴ Ülkelerin farklı nüfus artış hızlarının etkisini arındırmak için kişi başına GSYH tercih edilir. Dünya Bankası zengin ve kullanımı kolay bir veri tabanına sahiptir (*World Development Indicators*); göstergeleri dünya ve ülke grupları için de hesaplar.⁵ Karşılaştırmayı 1970 sonrasıyla sınırlamanın (50 yıl) bu bağlamda yeterince bilgi taşıdığını düşünüyoruz.⁶

4 Millî gelir muhasebesinin zafiyetleri biliniyor: hesaplanması karmaşıktır; toplumsal gelişmenin nitel yanlarını göremez; uluslararası karşılaştırmada ciddi sorunları vardır vb. Ancak, yerini alacak aynı kapsamda başka gösterge yoktur.

5 Üç gruba bakıyoruz: dünya (*world - W*), yüksek gelir ülkeleri (*high income countries - HIC*) ve Türkiye'nin de aralarında yer aldığı üst-orta gelir ülkeleri (*upper middle income countries - UMC*). Bunlar dışında alt-orta gelir ülkeleri (*lower middle income countries - LMC*) ve düşük gelir ülkeleri (*low income countries - LIC*) vardır. Dünya Bankası verileri için bkz. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

6 Tam tarih aralığı 1970-2018, yani 48 yıldır. Akat, Gürsel (2020) Giriş yazısı için yapılan hesapları kullanıyoruz (ayrıntılar için bkz. s. xx-xxiv).

Türkiye'nin son yarım yüzyıl için yıllık ortalama kişi başına GSYH artış hızı %2,7 çıkıyor. Dünyanın ve zengin ülkelerin kişi başına gelir artışı Türkiye'nin altındadır: %1,6 ve %1,7. Ama üst-orta gelir ülkeleri için Türkiye'den yüksektir: %3,2. Bu veriler üzerinden ilk değerlendirmeyi yapabiliriz. Son yarım yüzyılda Türkiye'de kişi başına milli gelir gelişmiş ülkelerle arasındaki farkı kapatacak hızda büyümüştür (yakınsama – *convergence*). Bu anlamda gelişme deneyimi başarılıdır, örneğin Latin Amerika'da rastlanan türden bir fiyasko değildir (Arjantin, Venezuela). Ancak aynı dönemde üst-orta gelir ülkeleri içinde kişi başına geliri Türkiye'den çok daha hızlı artanlar vardır. Türkiye, Asya'da rastlanan türden bir mucize ekonomi değildir (Kore, Tayvan, Çin). Türkiye'nin başarısı vasattır. Karşılaştırmada toplam GSYH kullanılınca durum biraz iyileşiyor fakat sonuç değişmiyor: Türkiye'nin büyüme performansı genelde vasat bir başarıdır.

Karşılaştırmayı daha az sayıda (seçilmiş) ülkeyle yapmak sonucu biraz daha inceltmeyi, resmi daha iyi görmeyi mümkün kılar. Bir yöntem, “denk ülkelerden” oluşan bir grup kurmaktır (*peer group*). Üç kriterin uygun olacağını düşündük: 1) nüfusu 20 milyon üstü; 2) yakınsamada başarılı, zengin ülkelerden (% 1,7) hızlı büyümüş; 3) az gelişmiş ama gelişmeye başlamış, kişi başına geliri 1970'te 100 \$-1.000 \$ arası (Türkiye 490 \$). Türkiye dışında bunları sağlayan 14 ülke “denkler grubunu” oluşturuyor.⁷ “Denkler grubunda” kişi başına ağırlıklı ortalama yıllık milli gelir büyüme hızı %5,3 çıkıyor. Bu hız Türkiye'nin iki katıdır. İki kıta ekonominin (Çin ve Hindistan) yakın dönemdeki olağanüstü performansının bu sonuçta özellikle etkili olduğunu belirtelim. Bu nedenle sıralamaya da bakılmalıdır: Türkiye 15 ülke arasında 8'inci, yani tam ortada yer alıyor. Bulgular ekonomik büyüme performansı bakımından yukarıdaki “vasat başarı” teşhisini destekliyor.

Gelir artışı hiç şüphesiz çok önemlidir, fakat tek başına dönemin iktisat politikası tercihleri hakkında yeterli bilgi taşımaz. “Denkler grubu” bu eksikliğin telafisine, karşılaştırmaya başka göstergelerin eklenmesine, gelişme sürecinin nitel (iktisat politikası) boyutuna bakmaya olanak tanıyor. İlk gösterge, sanayileşme iradesiyle bağlantısına değinilen dış dünya ile mal-hizmet akımlarının seyridir. Cari işlemler dengesi/GSYH oranını yüzde ile ölçüyoruz. “Denkler grubu” yarım yüzyılda dış fazla verirken, Türkiye'nin dış açığı vardır. Ağırlıklı yıllık ortalama itibarıyla grubun cari işlemler fazlası %0,3, Türkiye'nin cari işlemler açığı ise %2,7'dir. Grup ortalamasını artıya çeviren büyük dış fazlalar üç ülkeden (Çin, Malezya ve Kore) kaynaklanıyor; yani geri kalan 11 ülkenin toplam dış açığı üçlünün dış fazlasının altında kalıyor. Bu nedenle yine sıralamaya bakabiliriz: Türkiye dış açık veren ülkelerin tam ortasında yer alıyor. 6 ülkede (Kolombiya, Mısır, Filipinler, Hindistan, Bangladeş, Tayland) dış açık Türkiye'den küçük olup %0,3 ile %2,2 arasındadır. Kalan 5 ülkede (Şili, Pakistan, Fas, Uganda, Sri Lanka) dış açık Türkiye'den daha büyük olup %2,9 ile %4,4 arasındadır.⁸ Sık sık sürdürülemez dış açıkların

7 Bangladeş, Çin, Fas, Filipinler, Hindistan, Kolombiya, Kore, Malezya, Mısır, Pakistan, Sri Lanka, Şili, Tayland ve Uganda. Denkler grubu artı Türkiye bugünkü dünya nüfusunun yarısını (%49) temsil ediyor.

8 Sadece 2000 sonrası alındığında dış açıkta Türkiye Uganda'dan sonra ikinci sıraya yükseliyor.

oluşması Türkiye ekonomisinin iyi bilinen özelliğidir. Dış açıkların kaçınılmaz sonucu ödemeler dengesi krizleri ise büyümenin oynaklığını yükseltir, ortalama büyüme hızını düşürür, ekonomik performansın vasatlığına katkı yapar. Dış dünya ile mal-hizmet akımlarındaki dengesizliğin 2022’de ulaştığı tehlikeli düzeye dikkat çekelim.

En az ilki kadar önemli ikinci nitel gösterge fiyat istikrarıdır. Enflasyon, yani fiyatlar genel seviyesindeki artışlar özellikle makroiktisat politikalarının (para, kur ve maliye politikaları) kendi içlerinde ve dış koşullarla tutarlılığını ve sürdürülebilir büyümeye sağladıkları desteği görmek açısından değerli bilgi taşır. Fiyat istikrarını tüketici fiyat endeksindeki (TÜFE – CPI) yıllık değişimle ölçüyoruz. “Denkler grubu” için ağırlıklı ortalama yıllık TÜFE artışı %7,2 çıkıyor. Türkiye’de enflasyon gruptan iyice kopuktur (*outlier*): %34,5. “Denkler grubunda” sadece 3 ülkede ortalama yıllık enflasyon iki hanelidir: ikisi Latin Amerika’dan (Şili %27,5, Kolombiya %15,1), biri Afrika’dan (Mısır %11,1). Geri kalan 11 ülkede ise yarım yüzyıl ortalaması tek hanelidir; 4 ülkede ise %5’in altındadır (Çin, Malezya, Tayland, Fas). Düzeyi ve oynaklığı yüksek enflasyon Türkiye’nin gelişme/sanayileşme sürecinin en kendine özgü (*idiosyncratic*) vasıflarından biri, bir türlü çözülemeyen bilmesidir. Fiyat istikrarının kısa süreler için bile tesis edilememesi,⁹ yol açtığı mikro ve makro çarpıklıklarla Türkiye’nin “denkler grubu” ortalamasının epey altında büyüme performansını belki de tek başına açıklama gücüne sahiptir. 2022 yılında enflasyonun yarım yüzyıl ortalamasının iki katını aşmasının içerdiği tehlikeli gidişati hatırlatalım.

OSMANLI’NIN MİRASI

Türkiye Cumhuriyeti, bölgesinde altı yüzyıl hüküm sürmüş çok-milletli ve çok-dinli askeri bir tarım imparatorluğunun kalıntıları üzerine kurulan milli devlettir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişteki süreklilik Türkiye’yi sanayileşmeye ilk adımlarını geçen yüzyılda atan ülkelerin çoğundan ayıran özelliktir.¹⁰ Osmanlı’nın Cumhuriyet’e en önemli mirası, güçlü devlet geleneği ve içerdiği kurumsal yapıdır. Buna, imparatorluğun dağılma ve çökme sürecinin yol açtığı tarihi olaylar sekansının Anadolu’da yarattığı (çoğu arzulanmayan) sonuçların oluşturduğu yapıyı eklemek gerekir. Cumhuriyet’in başlangıç koşullarını çerçeveleyen bu iki özellik, ekonomik gelişme sürecini derinden etkilemiştir. İyi anlaşılmaları pek çok bilmeceye ışık tutacaktır.

Osmanlı devleti, “klasik çağ” olarak adlandırılan dönemde (15. ve 16. yüzyıllar) güçlü ve otoriter bir devletin gözetimi altında başlıca üretim faktörü toprağın kamu mülkiyetinde olduğu (miri toprak), ticaretin ve zanaat kesiminin katı kurullarla (narh-iaşe sistemi, gedikler) kontrol altında tutulduğu bir ekonomik düzene sahipti. Hükümdar ve onu temsil eden (devşirme) kapıkulu sınıfı özel mülkiyete dayalı ve siyasi güce ortak çıkabilecek bir toprak aristokrasisinin gelişmesinde çok önemli engeldi. Her ne kadar 17. yüzyıldan itibaren iç ve dış etkenlerle

⁹ 50 yılın en düşük yıllık enflasyonu %6,3’tür (2009). Türkiye’nin enflasyonla mücadelede başarılı olduğu dönem olarak düşünülen 2004-16 arası ortalama enflasyon (%8,3) “denkler grubu” ortalamasından büyüktür ve dünya açısından kesinlikle yüksek enflasyon kategorisine girer.

¹⁰ Osmanlı’nın açık sömürge deneyimi yaşamamış olması akıld tutulması gereken bir diğer önemli özelliktir.

Osmanlı devleti güç kaybetmeye başlamış, vergi toplama düzeni de dönüşümlere uğramış olsa da (tımarlardan mukataalara ve malikânelere geçiş, iltizam) toprakta yaygın kamu mülkiyeti, üretimi-ticareti denetleyen/düzenleyen merkezi kurumlar ve müsadere geleneği 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Özetle, özel mülkiyetin ve piyasa ekonomisinin doğup serpilmesine direnen kurumsal yapı, Osmanlı devletinde varlığını sonuna kadar korudu.

Bu koşullarda feodal Avrupa'da gerçekleşen türden özel mülkiyete dayalı bir sermaye birikimi ve bu birikime temellenen otonom bir burjuva sınıfının yükselmesi, giderek kapitalist sistemi geliştirmesi ve burjuva devrimlerini gerçekleştirmesi çok şaşırtıcı olurdu. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren faaliyete geçen az sayıdaki nispeten büyük sanayi tesisleri de devlet tarafından esas olarak ordunun ve donanmanın ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla kurulmuştur. Çoğu küçük, kısmen orta boy aile çiftliklerinden oluşan tarımda özel mülkiyet ancak 1858 Arazi Kanunu ile yasallaşmıştır. Bir yandan mülkiyet sorunları, diğer yandan önce tımar ardından iltizam düzeninde yüzyıllar boyu ağır vergi yükü taşıması tarım kesiminde verimliliği artırıcı yatırımları engellemiş, aile işletmelerini ilkel üretim araç ve yöntemleri ile geçimlik üretime ve düşük verimliliğe mahkûm etmiştir.

19. yüzyıl, Osmanlı ekonomisinin hızla sanayileşen Avrupa'yla bütünleşmesi yolunda kritik adımların atıldığı dönemdir. Biri, 1838'den itibaren önce İngiltere, ardından diğer büyük Avrupa ülkeleriyle imzalanan serbest ticaret anlaşmalarıdır. Osmanlı iç pazarının Avrupa'nın üstün sanayi ürünleriyle rekabete açılması, sanayi öncesi geleneksel yöntemlerle üretim yapan zanaat kesimine ciddi darbe vurmuştur. Diğer, finansal bütünleşmedir. 1855'ten itibaren Osmanlı borç tahvillerinin Avrupa piyasalarında satılması, borsalarda işlem görmesi, yabancı sermayeli Osmanlı Bankası'nın 1863'te faaliyete geçerek merkez bankası işlevini üstlenmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle ekonomi uluslararası Altın Standardı sistemine girmiştir. Üçüncüsü ise 1860'lardan itibaren kıyılarına yakın bazı iç bölgeleri hem ithal mallara hem de ihracata yönelik ticari (geçimlik olmayan) tarıma açan yabancı sermayeli demiryollarının inşasıdır. Avrupa'yla bütünleşmenin imparatorluğun gayrimüslim azınlıklarında milliyetçiliğin güçlenmesi ve bağımsızlık arayışlarıyla paralel seyrettiğini de hatırlatalım.

Osmanlı devleti, Batı'nın 18. yüzyılda belirginleşen ekonomik ve askeri üstünlüğünün kendisi için yarattığı büyük tehdidi ilk hisseden ülkelerden biri olmasına rağmen, yönetici sınıf Batı'nın meydan okumasına cevap olabilecek zorunlu dönüşümleri devreye sokamadı. 20. yüzyıl başına gelindiğinde, Osmanlı'nın sanayileşmeyi tetikleyecek kurumsal çerçeveyi taklit etme fırsatını bile kaçırdığı ortaya çıkmıştı. 1830'lardan itibaren Osmanlı bürokrasisi devleti güçlendirerek çöküşü durdurma umuduyla bir yandan kapitalist sisteme özgü kurumları Batı'dan ithal ederek askeri, mali, idari reformlar yapmaya, diğer yandan büyük devletleri sakinleştirmek için kanun üstünlüğü ve meşrutiyet yolunda utangaç adımlar atmaya çalıştı. Ancak mukadder son için çok geçti; imparatorluğun dağılması ve çöküşü engellenemedi. Batı'nın açık saldırısına çok daha sonra, 19. yüzyıl ortasında maruz kalan, buna karşılık bu tehdide hızla tepki verebilen Japonya deneyimiyle zıtlığı özellikle vurgulamak istiyoruz.

Bu noktada Avrupa'yla bütünleşmenin yan ürünü bir başka özgül gelişmeye, imparatorlukta ekonomik işbölümünün etnik/dini çizgiler üzerinden oluşmasına ve bunun etkilerine bakalım. 20. yüzyıl başına gelindiğinde, Müslüman/Türk çoğunluğun geçimlik tarımda ve kamu yönetiminde yoğunlaştığı, buna karşılık gayrimüslim azınlıkların (Rum, Ermeni, Yahudi) ticaret, zanaat-küçük imalat (*artisanal manufacture*), inşaat gibi kentsel ekonomik faaliyetlere ve ihracata yönelik ticari tarımda önemli bir paya sahip oldukları görülür. Dolayısıyla imparatorluktan milli devlete sancılı geçiş sürecinin tragedyaları, yol açtıkları derin insani/toplumsal yaralara ek olarak ekonomide telafisi imkânsız hasara neden olmuştur. 1912'yi izleyen 12 yıl içinde Anadolu'da Ermenilerin ve Rumların varlıkları son buldu. Balkanlardan gelen daha küçük Türk muhacir nüfus ise çiftçilerden oluşuyordu. Böylece oluşan devasa beşeri sermaye kaybı, hem ticari tarımda hem kentsel ekonomik faaliyetlerde yaklaşık bir nesil süren ani ve kalıcı üretim düşüşüne yol açtı. 1923 yılında Türkiye ekonomisi Dünya Savaşı arifesindeki Osmanlı ekonomisinden çok daha küçük ve verimsizdir. Nüfus, ekilen tarım arazisi, imalat ve ticaret düşmüştür. Hatta beşeri sermayenin önemli göstergesi okuma yazma oranı 1913'teki %10'un epey altına inmiştir.

Anadolu'nun yaşadığı nüfus depreminin diğer nitel sonucu nispi faktör dağılımında görülür. Sanayileşmenin ilk aşamasındaki ülkelerdeki genel kural "kıt toprak/bol emek" iken, Türkiye'ye Osmanlı'dan miras kalan "kıt emek/bol toprak" özelliği nüfus depremiyle derinleşmiş ve kıt üretim faktörü toprak değil, emek olmuştur. Buna kentsel ticari (Hıristiyan) burjuvazinin sahnedeki çekilmesinin kırsalda Osmanlı mirası küçük (geçimlik) aile üretimiyle birleşmesinin yarattığı bir başka özelliği ekleyebiliriz. Büyük toprak sahipliği kıyı bölgelerinde ticari tarım yapan büyük çiftlikler ve güneydoğuda geçerli aşiret/feodal ilişkileriyle sınırlıdır; ekilebilir arazinin dağılımında esas gövde küçük köylülüktür. Dolayısıyla Türkiye'de, pek çok benzer ülkeden farklı olarak, sanayileşmeyi başlatmak için gerekli kurumsal reformların yapılmasına direnen güçlü büyük toprak sahipleri oligarşisine karşı mücadele etmek, onların direncini kırmak gereği daha az hissedilmiştir. Mülkiyet yapısının bir başka sonucu, kırsalda geçimlik üretimde düşük verimin neden olduğu yaygın fakirliğe rağmen nispeten daha eşitlikçi servet dağılımıyla yola çıkılmasıdır.

KURULUŞ DÖNEMİ

1923 yılında Cumhuriyet'i kuran siyasi iradenin lider kadrosu imparatorluk ordusunun komutanları milliyetçi subaylardı. Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran reformcu "Jön Türk" hareketini iktidara taşıyan İttihat ve Terakki Fırkası'yla organik bağları vardı. Koalisyonun sivil kanadının karar sürecinde etkisi sınırlı idi. Ayrıca yeni devlet fevkalade ciddi iç ve dış tehditlere maruzdu. Ortaya çıkan siyasi tasavvurda güvenlik mülahazalarının mutlak önceliğe sahip olması, özellikle mevcut (geleneksel, modern-öncesi) toplumun geriliğinin acilen dönüştürülmesi gereken bir zafiyet olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Lider kadrosu içinde temel konularda anlaşma güçlüdür. İlki, Türk milliyetçiliğinin siyasi birlik ve devletin bakiyesi için kritik önkoşul kabul edilmesidir. Diğeri, Batı'yı güçlü kıldığı kabul edilen idari-hukuki yapının en kısa sürede tesis

edilmesi, bir tür “medeniyet sıçramasının” gerçekleştirilmesidir. Yöntem konusundaki ayrışma, Osmanlı mirasıyla daha uyumlu biçimde, öncü kadronun gereğinde güç kullanarak reformları topluma zorlamasını önerenlerin üstün gelmesiyle çözülür. Projenin tasarım ve uygulama sürecine bakınca, siyasi-hukuki-kültürel reformlarda somutlaşan zenginliğe, çeşitliliğe, kararlılığa, berraklığa karşı, ekonomi politikalarına belirsizlik, tereddüt ve yalpalamaların hâkim olduğu derhal göze çarpar.

Kurulan otoriter yönetimde (resmi söylemde “Tek Parti Dönemi”) güvenlik ve medeniyet düzeyi eksenlerine tanınan bu ağırlığın ekonomik gelişmelere etkilerine dikkat çekmek gerekiyor. Toplumun muhafazakâr çoğunluğunun geleneksel kültürel kodlarına dokunan reform (inkılap) zincirinin tohumları, Osmanlı’nın son dönemlerinde atılmış olsa da gerçekleştirmeleri Cumhuriyet’in ilk yıllarındadır: Latin alfabesi, Batı ölçüleri ve takvimi, Batılı giyim-kuşam kuralları, Batılı medeni kanun ve diğerleri. Reformların başarısı için sivil toplumun, özellikle dini örgütlenmenin denetim altında tutulması kararını da bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor: Tevhid-i Tedrisat (eğitimde birlik) kanunuyla başlayan, daha sonra “laiklik” ilkesiyle geliştirilen uygulamalar. Toplumun küçümsenmeyecek çoğunluğunun kendisini bu “medeniyet” dönüşümünün dışında hissetmesi, reformları benimsemekte zorlanması, hatta onlara tepki duyması şaşırtıcı değildir. Bizi ilgilendiren, İstiklal Savaşı zaferinin getirdiği meşruiyetin ve kuruculara sağladığı siyasi sermayenin bu amaçla kullanılmasının hızlı sanayileşmeyi, gerektirdiği kültürel ekonomik seferberliğin kaçınılmaz sonucu olan ekonomik sıkıntı ve zorluklar göz önünde tutularak, rejim açısından riskli bir projeye dönüştürmesidir.¹¹ Medeniyet sıçramasına verilen önceliğin bedeli, hedeflenen öyle olmasa da ekonomik atılımın cıvıllığı ile, ekonominin sanki kendi haline bırakılması şeklinde ödenmiştir.

Bu noktada kurucuların ekonomiye bakışını biraz açmakta yarar var. Osmanlı’dan devralınan sadece güçlü ve merkezi devlet geleneği ve reflekslerinden ibaret değildir. Ekonomik faaliyetlerin serbest (başıboş) bırakılmaları halinde devlet nizamına tehdit oluşturabilecek potansiyele sahip oldukları düşüncesi lider kadronun Osmanlı’dan aşına olduğu siyasal ve ekonomik kurumlarla süreklilik taşıyordu. Bu miras ve zihniyet, yarım yüzyıl boyunca, önce doğrudan sonra dolaylı, Türkiye’de iktisat politikası tasarım ve uygulamalarını belirleyen temel zihniyet çerçevesini oluşturdu. Her ne kadar 1980’de köklü bir sistemik tercih değişikliği sonucu Türkiye’nin dışa açık bir piyasa ekonomisine yönelmesinin önü açılmış olsa da, Osmanlı kurumsal mirasının bu yeni serüvende sahneyi tamamen terk etmediğine, kimi zaman hayaletinin kendini hissettirdiğine, kimi zaman ise ete ve kemiğe bürünerek sahneye çıktığına şahit oluyoruz.

Lozan Antlaşması gereği, Cumhuriyet’in ilk beş yılında Osmanlı kalıntısı serbest ticaret ve sermaye hareketleri rejimi yürürlükte kalmıştı. Süre dolunca, 1929 sonbaharında hükümet iç piyasanın yüksek gümrük vergileri ve ithalat kısıtlarıyla korunduğu, sermaye hareketleri ser-

¹¹ Lider kadro içinde sanayileşme konusunda tereddütlerin varlığını hatırlatmalıyız. Rusya’da işçi sınıfı önderliğindeki ayaklanmanın (Ekim Devrimi) başarıya ulaşması, sanayileşmenin bütünüleyici parçası (mütemmim cüzü) işçi sınıfını rejimin güvenlik tehditleri sıralamasında üst sıralara yükseltmişti.

bestisinin sonlandırıldığı ve döviz alım satımlarının yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın tekeline verilerek döviz kurunun sabitlendiği yeni ekonomik rejimi açıkladı. Hedef, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan bir iç pazarda yerli müteşebbislerin (milli burjuvazi) önderliğinde bir sanayileşmeyi desteklemektir. Araya Büyük Buhran (1930-33 depresyonu) girdi. Bu rejimde özel sektörün umulan gelişmeyi başaramayacağı kısa sürede görüldü.

1932'de Başbakan İnönü'nün Moskova ziyaretinin ardından Sovyetler Birliği'nden sağlanan kredi ve teknoloji desteğiyle devletin acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) aracılığıyla devlet önderliğinde sanayileşme uygulaması başladı. Ancak KİT'ler tekstil, şeker, kâğıt, madenler gibi sektörlerle sınırlı kaldı. Türkiye'de devlet eliyle sanayileşme, 1950'lerde dekolonizasyon sonrası kimi üçüncü dünya ülkelerinde görülen “sosyalist planlı kalkınma” uygulamalarının boyutlarına ulaşmadı. Öte yandan 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti de “hür teşebbüsçü” söylemine rağmen KİT'leri özelleştirmeye kalkışmadı. KİT'lerin oluşturduğu ekonomik güç siyasal iktidarlar için her zaman kullanışlıydı. KİT'ler ve vergi amaçlı devlet tekelleri dışında kalan çok geniş alan ise devletin kontrolü altında (çoğu zaman da desteğine mazhar olarak) özel sektöre kalıyordu. Ekonomik açıdan dönemin olumlu yanı, sanayileşmenin hukuki, idari ve kültürel altyapısının kurulması yolunda atılan ciddi adımlardır.

İTHAL İKAMESİ ALLA TURCA

İkinci Dünya Savaşı'nın müttefikler lehine sonuçlanmasının ve ardından gelen Sovyetler Birliği-ABD rekabetinin (Soğuk Savaş) ciddi siyasi ve jeopolitik çıkarsamaları Türkiye'de yeni bir dönüşümü tetiklemiştir. İlki ve herhalde en önemlisi, 1950 seçimlerini yeni kurulan muhalefet partisinin kazanması ve bu şekilde iktidarın barışçı yoldan el değiştirmesiyle, gücünü yarım yüzyıl koruyan askeri vesayete rağmen (üçü açık ve başarılı, çok sayıda örtük veya başarısız askeri darbe), yavaş da olsa demokratikleşme sürecinin başlamasıdır. Diğeri, coğrafi konumunun Soğuk Savaş askeri planlarındaki değerinin ABD liderliğindeki Batı ittifakında sağladığı özel statünün getirdiği kurumsal bağlardır. NATO'ya, Avrupa Konseyi'ne ve OECD'ye üyelik, AET'yle (AB'nin önceki hali) ortak üyelik (*associate member*) ve başkaları bir ittifakın salt askeri boyutunu aşan, Türkiye'nin Batı medeniyetine çapalanması (*anchor*) anlamına gelen bir gelişme olarak görülmelidir. Bu süreç, Soğuk Savaş'ın bitmesinden önce etkilenmedi fakat son yıllarda yaşananlar, hızla oluşan fay hattında tehlikeli düzeyde enerji birikmesine ve muhtemel kopuşa işaret ediyor.

1950 sonrası hızlı ekonomik ve toplumsal dönüşüm dönemidir. Rekabetçi seçim ortamında siyasi gündemde medeniyet tartışmaları irtifa kaybederken yerlerini ekmek, iş, traktör, yol, içme suyu gibi ekonomik sorunlara bıraktı. Eski seçkinlerden imtiyazlarını geri almaya yönelik (iyi anlamda) popülizmin “ekonomik kalkınma”, “hür teşebbüs”, “altyapıya yatırım” kavramları siyasi söylemde adeta bir devrime tekabül ediyordu. Aynı anda, Batı ittifakından çok ciddi miktarlara ulaşan askeri ve ekonomik yardım gelmesi dış finansman tahdidini de hafifletiyordu. Dış kaynak sorunu jeopolitik konumun temin ettiği sübvansiyonlarla çözümlenince, iç kaynaklarda

geniş çaplı seferberliğe gerek kalmadan, dolayısıyla tetikleyeceği siyasi sorunlara ve risklere de katlanmadan hızlı sanayileşme hamlesi mümkün hale geldi. Türkiye'nin kendisine özgü "dış kaynakla hızlı büyüme" modelini el yordamıyla keşfederek sanayileşmenin ilk aşamasını başlatması 1950'li yıllarda gerçekleşti. Bugün varılan noktayı doğru teşhis açısından çok önemlidir.

Demokrat Parti yönetiminin özel teşebbüse öncelik tanıyan ekonomi anlayışının, temel kurumlarıyla bir rekabetçi piyasa ekonomisi inşasını kapsamadığını belirtmek gerekiyor. 1950'lerin ikinci yarısında, dış kaynak akışlarının yetersiz kalması döviz sıkıntısını tetikleyince hükümet sabit kur rejiminde ısrar ederek savaş dönemi komuta ekonomisi tedbirlerini (Milli Korunma Kanunu) yeniden yürürlüğe koydu. Döviz karaborsası, çift haneli enflasyon, kamu açıkları vb. süreçlerinde döviz tahsis tekelinin siyasi iktidara özel sermaye birikimini teşvik eden kritik bir rant oluşturma ve dağıtma gücü sağladığı ortaya çıktı. Döviz kuru ve dış finansman üzerinden çalışan bu mekanizmanın kurumsallaşması, siyasi otoritenin tüm ekonomik kararları yakından denetlediği dışa kapalı bir komuta ekonomisinin fazla direnç görmeden tesisinin ve uzun ömürlü olabilmesinin temel nedenlerinden biridir. Ekonomiye bakışta farklılaşma komuta ekonomisinde yani rant yaratmakta değildir; rantların kime gideceği (özel teşebbüs ya da devlet) konusundadır.

"İthal ikamesiyle sanayileşme" kalkınma iktisadı literatüründe ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Öncelikli politika aleti yüksek koruma duvarları ile ithalatın kısıtlanmasıdır. Hedef, devletin uyguladığı politikalar sayesinde sermaye birikiminin ilk aşamasında ekonomiyi küresel piyasaların zorladığı uluslararası uzmanlaşma ve işbölümü mekanizmasının dışına çıkartmak, böylece yatay ve dikey bütünleşmeye sahip modern sanayi sektörünün temellerini atmaktır. Piyasanın işleyişinin kısıtlanması devletin sanayileşmeyi destekleyecek makro politikalara (para-kur ve maliye politikaları) ek olarak kaynak tahsislerine ve fiyatlara da doğrudan müdahalesini, yani dışa kapalı bir "komuta ekonomisinin" (*command economy*) kurulmasını gerektirir. "İthal ikamesi" stratejisinin sanayileşmenin ilk aşamasında başarı ihtimali yüksektir. Buna karşılık kurulan ekonomik yapının ciddi dengesizliğe gebe önemli bir açmazı vardır: Yüksek gümrük duvarları arkasında dış rekabetten korunan sanayi kesimimin ihracat potansiyeli yoktur. Kurulan sanayinin bizzat kendi ihtiyaçları için gerekli döviz üretme konusundaki aczi, modeli başarılı olduğu ölçüde sorunlu kılar. İlk aşama sonrasında "ithal ikamesiyle büyümenin hızı, bulunacak dış kaynak¹² miktarıyla sınırlanır.

Türkiye sanayileşmenin ilk aşamasını 1960'ların ikinci yarısında tamamlamış, yani geleneksel tarım ürünleri ihracatı ve jeopolitik borçlanmayla sağlanabilen döviz miktarı ekonominin hızlı büyüme için gerektirdiği mamul ve hammadde ithalatını karşılamakta yetersiz hale gelmişti. Bu yıllar, Doğu Asya'da sanayi ürünleri ihracatını teşvik ederek farklı bir sanayileşme modelini ("ihracata yönelik sanayileşme") uygulayan ekonomilerin (Tayvan, Kore) başarılı performansının da ortaya çıktığı dönemdir. Bu çerçevede, 1969 seçimlerinin ardından kurulan ikinci Demi-

12 Küçük ekonomiler için yeterli olabilecek sanayi dışı kesimlerin hizmet (turizm) ya da faktör (işçi dövizleri) ihracatı büyük (büyükçe) ekonomiler için marjinaldir; mutlaka dış borçlanma gerekir.

rel hükümetinin sanayi ürünleri ihracatını desteklemek üzere düşük değerli kur ve teşvik/vergi önlemlerini içeren bir ekonomi paketini devreye sokması, içe dönük sanayileşme politikalarında ilk düzeltme (*modification*) arayışıdır. Yakın tarihin ihmal edilen bu yön değişikliği hamlesi dönemin siyasi çalkantıları içinde (12 Mart 1971 darbesi) maalesef kısa sürede terk edildi. "Dışa kapalı komuta ekonomisinin" tasfiyesi için sonraki on yılda ekonomi dışı şokların da katkısıyla (Kıbrıs, petrol fiyatları, sol-sağ çatışması) döviz krizleri, yüksek enflasyon, düşük büyüme gibi yakın tarihin en kötü performansının yaşanması gerekiyordu.¹³

1980 ve sonrasına geçmeden önce, anlatılan iktisat politikası çerçevesi ile enflasyon (fiyat istikrarı) arasındaki ilişkiye eğilmek istiyoruz. Savaş yıllarının (1940-45) istisna koşulları bir kenara bırakılırsa, Türkiye'nin enflasyonla tanışması 1950'ler ortasında, o devir için çok yüksek algılanan %20'ye varan fiyat artışlarıyla gerçekleşti. Gerisinde, hedeflenen hızlı büyüme için gerekli dış kaynağın bulunamaması sonucu ortaya çıkan ödemeler dengesi krizi yatıyordu. Aynı mekanizmanın özü değişmeden bugüne kadar süregeldiğini, Türkiye'de enflasyonun ve dış finansmanın tarihçelerinin birebir örtüştüklerini söyleyebiliriz. İç kaynak seferberliği yerine dış finansmanı ikame eden sanayileşme anlayışı dış kaynak akışında duraklama halinde büyüme ile enflasyon arasında bir tercih yapmak zorundadır. Büyümede ısrar edilmesi halinde oluşan döviz yetersizliği, döviz kurunu ve oradan fiyatlar genel seviyesini hızla daha üst düzeylere tırmandırır. Türkiye ekonomisinin son 50 küsur yılına damgasını vuran iki temel makro dengesizlik, dış açıklar ve enflasyon, dış kaynakla büyüme tercihinin tahterevallisi misali biri inip diğeri çıkan iki farklı tezahürü olarak görülmelidir.¹⁴

AÇIK EKONOMİYE SANCILI GEÇİŞ

Türkiye 1980'li yıllara ekonomideki yangını söndürmeyi amaçlayan IMF destekli bir istikrar paketiyle (24 Ocak) adım attı. Ardından gelen askeri darbenin (12 Eylül) sürece katkısı paketin istikrar boyutuyla sınırlıdır; ekonomik yapıyı değiştirecek hamleler için 1983 seçimlerinde ANAP'ın iktidara gelmesi beklenecektir. Özal reformlarının öncelikli hedefi, sürdürülmez dış dengesizliğe kalıcı çözüm getirmek, böylece kaynak dağılımında komuta ekonomisi uygulamalarını bırakıp yerine piyasa (fiyat) mekanizmasını tesis etmektir. Kritik karar, dış ticaret dengesini sağlayacak temel politika aracı olarak döviz kurunun seçilmesi, yani aşırı değerli TL'den düşük değerli TL'ye geçilerek (rekabetçi kur) bir yandan sanayi ürünleri ihracatı teşvik edilirken diğer yandan ithalat üzerindeki idari kısıtlamaların işlevini kaybetmesidir. Komuta ekonomisinin can damarı böylece kesilince gerisi çorap söküğü gibi gelmiştir. İzleyen birkaç yıl içinde Türkiye'nin sanayi ürünleri ihracatında gerçekleşen büyük artışlar, yeni politika kümesinin ekonomiyi dışa açmakta yani iki temel makro dengesizlikten birini düzeltmekte çok başarılı olduğunu açıkça

¹³ 1970'lerin sonunda Türkiye'de ihracatın ve ithalatın milli gelire oranı, sırası ile, %4 ve %11'dir. Türkiye, nüfus, kişi başına gelir, doğal kaynak stoku, vs. kontrol edildikten sonra dünyanın dışa en kapalı (dış ticaretin milli gelirdeki payı en düşük) ülkelerinden biridir.

¹⁴ 1979 sonunda yıllık enflasyon (TÜFE) %80'e ulaşmıştı. Yıl içinde %140'a kadar tırmandıktan sonra 1980'i %85'le bitirdi.

göstermektedir. Buna karşılık, aynı dönemde diğer temel makro dengesizliğin kronikleştğine ve ekonominin fiyat istikrarından giderek uzaklaştğına dikkat çekelim. Demek ki, Türkiye bir makro dengesizliğin (dış açık) bir başka makro dengesizlik yaratarak (enflasyon) düzeltilmesi yolunu seçmiştir. Yukarıda “tahterevali” demiştik; makro dengesizlikler arası ikame mekanizması iyi kavranmalıdır.

1989’da Türk Parasını Koruma mevzuatında yapılan değişiklikle sermaye hareketlerine serbestlik tanınması (konvertibilite) son 40 yılın en kritik iktisat politikası tercihidir. Türkiye ekonomisinin, sadece dün ve bugün değil, gelecekte de iktisat politikası çerçevesi üzerinde daha çok etki yapan başka karar tahayyül etmek zordur. Özal’ın konvertibiliteye geçme nedenleri, hedefi, mantığı, vs. bizi burada ilgilendirmiyor; sonuçlarına bakıyoruz. Doğru teşhis 1990’da Dani Rodrik tarafından konmuştu.¹⁵ Fiyat istikrarı sağlanmadan sermaye hareketlerinde serbestliğe gidilmesinin iktisat politikası açısından mahzurları iyi bilinir. Biri, ekonominin belki de en önemli nominal çapası olan döviz kurunda oynaklık ve dalgalanmaların zaten tehlikeli sulara dolaşan enflasyona getireceği şoklardır. Diğer ekonomik aktörlerin yüksek enflasyona karşı koruma çabalarının yaygın para ikamesine (dolarizasyon) yol açması, böylece ülke parasının yerleşiklerin saldırılarına açık hale gelmesidir. Türkiye ekonomisinin 1990’lardaki yetersiz performansının geri planında bunlar yer alır. Makro dengesizlikler bir yana, AB ile Gümrük Birliği’nin 1996’da fiilen başlaması Türkiye’nin dışa açık piyasa ekonomisine geçiş sürecinin tamamlanması olarak görülebilir.

21. yüzyıla girerken Türkiye’nin ekonomisinin makro görünüşü ilginçtir. Geçmişe damgasını vuran iki temel makro dengesizlikten dış açık sorunu düzelmiş, ama fiyat istikrarı hızla bozularak enflasyonu tehlikeli sulara taşımıştır. 1999 sonunda IMF destekli “döviz kuruna dayanan dezenflasyon” (*exchange rate based disinflation*) programıyla başlayan, geçirilen yol kazası (2001 krizi) sonrasında “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile devam eden politikaların hedefi, ilkini bozmadan ikincisini düzeltmekti. Maalesef evdeki hesap çarşıya uymadı. 2003 sonrasının yüklü reform gündemine ve olumlu dış koşullarına rağmen uygulanan makro politikalar TL’nin hızla değer kazanmasını ve dış açıkların hızla rekor düzeylere tırmanmasını engelleyemedi. 1980’lerde dış dengenin enflasyon pahasına düzeltilmesinin tersi 2000’lerde yaşandı, enflasyonla mücadele dış açığı büyütme pahasına yapılabildi. Bu eğilime 2008’de küresel mali krize karşı genişletici makro politika tepkisi de eklenince 2010’ların başında dış açık tekrar sürdürülemez düzeye tırmandı. İntizamlı düzeltmeyi sağlamak amaçlı talebin dengelenmesi politikaları kısmi ve yetersiz kalıp terk edilince, 2010’ların sonunda iki temel makro dengesizliği eşanlı tetikleyen mekanizmalar devreye girdi. Ekonomiyi bugünkü tehlikeli ortama taşıyan sürece doğru teşhis konulması gerekiyor.

15 Rodrik, D. (1990). Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: the Ozal Decade in Turkey. *NBER Working Paper Series No. 3300*.

ÇIKMAZA DOĞRU

2018 yılı Türkiye'nin siyasal ve ekonomi tarihine büyük olasılıkla kritik bir dönüm noktası olarak geçecektir. Siyasetle başlayalım. 2018 Haziranı'nda yapılan seçimlerde Recep Tayyip Erdoğan, mutlak yürütme yetkilerine ve son derece geniş yasama yetkilerine sahip cumhurbaşkanlığı makamına yerleşti, Cumhur İttifakı da (AKP-MHP) TBMM'de çoğunluğu kazandı. Böylece Türkiye, daha sonra "tek adam rejimi" olarak adlandırılacak yeni bir yönetim sistemine geçmiş oldu. 2018, ekonomi cephesinde konut kesiminde büyük bir çöküşün yaşanmasıyla ekonomik büyümenin hızla düşüşe ve işsizliğin de artışa geçtiği yıldır. 2018-2021 döneminde ortalama yıllık büyüme oranı %4'te kaldı. Önceki dönemin (2010-2017) %7'yi aşan ortalama yıllık büyümesiyle karşılaştırıldığında bu rakamın çok düşük kaldığı açıktır.

2018 sonrası, aynı zamanda Cumhurbaşkanı'nın Merkez Bankası başta olmak üzere kamu bankalarına ve diğer ekonomi kurumlarına açıktan, özel kesime de dolaylı müdahalelere başladığı dönemdir. Bu müdahaleler ve icat edilen yasal ya da fiili kurallar, ekonomi yönetimine ve kurumların sorumlu oldukları politikalara olan güveni büyük çapta erozyona uğrattı. Bu bağlamda döviz kurunu savunmak için döviz rezervlerini eriten Merkez Bankası, bu tükenmişliğin oluşturduğu büyük riski göz ardı ederek Cumhurbaşkanı'nın talimatıyla politika faizini indirmeye başladı. Beklenebileceği gibi, önce döviz kuru, peşi sıra enflasyon adeta zincirlerinden boşanarak hızla tırmanışa geçti. Bir diğer endişe verici gelişme de TL'deki ciddi nominal ve reel değer kaybına rağmen ekonomik büyümenin ancak yüksek cari açıklar pahasına gerçekleştiği tehlikeli konjonktürün geri gelmesi oldu.

Türkiye ekonomisinin günümüzde karşı karşıya kaldığı yakıcı sorunların oluşmasında, iktidarın dışa açık piyasa ekonomisinin asli ilkelerine ve kurumlarına yönelik ideolojik karşıtlığının kaçınılmaz olarak dayattığı tercihlerin ve politikaların sorumluluğu yadsınamaz. Bu tercih ve politikaların Türkiye ekonomisini çıkmaz bir yola sürüklediği kanaatindeyiz. Türkiye ekonomisi bu çıkmazdan çıkmanın yolunu eninde sonunda bulacaktır. Ancak özellikle iç ve kısmen de dış siyasette muhtemel gelişmeler, tahmin ufkunda öylesine belirsizlik yaratıyor ki, çıkış yolunun ne kadar zamanda ve hangi bedeller ödenerek bulunacağını kestirmek adeta imkânsız hale geliyor.

Rudiger Dornbusch'un ünlü gözlemini hatırlatalım: "Kriz daima beklediğinizden çok daha geç gelir, ama gelince beklediğinizden çok daha hızlı gelir." Türkiye ekonomisini muhtemelen sert bir iniş bekliyor. Bu sert inişin ekonomik ve sosyal bedelini her zaman olduğu gibi geniş toplum kesimleri ödeyecektir. Ancak siyasi bedelini mevcut iktidarın mı, yoksa gelecek seçimleri kazandığı takdirde yeni iktidarın mı ödeyeceği de belirsizdir. Kitapta yer alan analizlerin, değerlendirmelerin, yorum ve tartışmaların Türkiye'nin sıkıştığı zor durumdan çıkış yolunu bulmasına yardımcı olmasını umut ve temenni ediyoruz.

BÖLÜMLER VE YAZARLARI

Sıra kitapta yer alan on bölümün ana tema ve vurguları ile yazarlarından kısaca söz etmeye geldi. On bölümden sekizinin ilk versiyonları *Crossroads*'ta yer aldı. Bunlar son gelişmeleri de

yansıtacak şekilde yeniden ele alındı. Diğer iki bölüm, “Türkiye’nin Enflasyon Tercihleri” ve “Türkiye’de Bankacılıkta Siyasetin Rolü” bu kitap için yazıldı. “Türkiye’nin 21. Yüzyılda Para Politikasıyla İmtihanı” ise ikinci baskı için kaleme alındı.

Birinci bölüm, “1980’den Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları, Kurumsal Değişim ve İktisadi Büyüme”, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti iktisat tarihinin önde gelen uzmanlarından Şevket Pamuk tarafından yazıldı. Pamuk, bu dönemin biri 1980’de, diğeri 2001’de başlayan iki uzun döngüden oluştuğunu savunuyor. Analiz Türkiye özelinde ekonomik ve siyasal alanların karşılıklı bağımlılıklarını ve etkileşimlerini gözler önüne seriyor. Bölümde, farklı iktisat politikalarının yürürlüğe girdiği döngülerde umulanla gerçekleşen arasındaki tutarsızlıklara, özellikle de devletin ekonomik gelişmelerde oynadığı önemli role dikkat çekiliyor. Köklü sistemsel değişikliklere yön veren teorik modelin, pasif ve tali rol öngördüğü devletin yaptırım gücünü kullanarak ekonomide kimin kazanıp kimin kaybedeceğini belirlemeye devam ettiği vurgulanıyor.

İkinci bölüm, “Türkiye’de Yüksek ve Düşük Kaliteli Büyüme: Sebepler ve Sonuçlar”, kurumsal iktisada katkılarına yukarıda değindiğimiz Daron Acemoğlu ve makroekonomik analizleriyle temayüz eden Murat Üçer tarafından kaleme alındı. Yazarlar, karşılaştırmalı yaklaşımla kurumsal gelişme ile ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve kalitesi arasındaki uzun dönemli ilişkilere odaklanıyor. “Düşük kalite” büyümeyi tüketim, kredi ve kamu harcaması sürüklüyor, üretkenlik ve teknoloji kullanımını teşvik eden yatırımlar geri planda kalıyor. Mutlaka sürdürülebilirlik sorunları çıkıyor ve süreç krizlerle sonuçlanıyor. “Yüksek kaliteli” büyüme (paylaşılan büyüme) verimlilik artışlarından kaynaklıyor ve meyvelerinden toplumun çoğunluğu yararlanıyor. İkisi arasındaki temel farkı ekonomik ve siyasal kurumların kalitesi belirliyor. Bölüm, Türkiye’de başarılı ve başarısız büyüme deneyimleri ile kurumsal gelişmeler arasındaki ilişkilere ışık tutuyor.

Üçüncü bölüm, “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, Kaynak Tahsisi ve Yapısal Değişim”, önde gelen iki büyüme iktisatçısı İzak Atiyas ve Ozan Bakış tarafından yazıldı. Bölüm ayrıntılı bir “büyüme muhasebesi” ile farklı alt dönemlerde ekonominin geneli ve sektör düzeyinde sermaye, emek, beşeri sermaye ve toplam faktör verimliliğine bakıyor. Toplam faktör verimliğinde görülen şaşırtıcı dalgalanmaların saptanması ve inşaat kesimi büyümesinin analizi ilgili literatüre önemli katkılarıdır. Ayrıca büyüme muhasebesine aşina olmayan okurlar için kolay anlaşılabilir bir özet de yer alıyor. Türkçe yayın için dönemselsel ve sektörel büyüme performans analizleri daha titiz bir şekilde hazırlanmış yeni verilerle kısmen düzeltilmiş ve günümüze taşınmıştır. Revizyonun niteliksel bulgu ve yorumları değiştirmedini de belirtmek isteriz.

Dördüncü bölüm, “Finansal Çevrimler Işığında Türkiye Ekonomisi Yol Ayrımında mı?” finansal alanda çalışmalarını kamuoyunda tanınan Ege Yazgan tarafından yazıldı. Modern ekonomilerde, gelir ve istihdam verileri ile kolay ölçülen büyüme çevrimlerinden farklı olarak, kredi ve varlık balonları gibi karmaşık süreçleri kapsayan finansal çevrimlerin (*financial cycles*)

tanımlanması ve analizi, özellikle 2008 krizi sonrasında gündeme geldi. Bu öncü çalışma, Türkiye’de son finansal çevrimin nedenlerini ve seyrini gelişmiş (*state-of-the-art*) ekonometrik yöntemlerle tespit ediyor. Bölüm, özellikle büyüme çevrimi ile finansal çevrim arasındaki karşılıklı etkileşimi irdeleyerek 2018’de yaşanan resesyonun nedenleri ve sonuçları ile finansal tahditlerin bankaların ve reel kesimin davranışlarına etkilerini anlamaya çalışıyor.

Beşinci bölüm, “Türkiye’nin Enflasyon Tercihleri” dört yazarlı: Refet Gürkaynak, Burçin Kısacıkoglu, Sang Seok Lee ve Alp Şimşek, parasal iktisadın önde gelen uzmanlarıdır. Çalışma, 2001 sonrasında kısıtlı bir dönem hariç 30 yılı aşan yüksek enflasyon sorununu açıklamayı hedefliyor. Enflasyonu belirleyen faktörleri tekniğine girmeden anlatan genel teorik bir çerçeveye başlıyor. Düşük enflasyon için talep ve beklentilerin kontrolünün elzem olduğu, Merkez Bankası’nın üzerinde başka yönlerde baskı olmaması gerektiğini söylüyor. Maliye politikası, finansal istikrar ya da siyaset kökenli baskılara bakarak, alt dönemlerde bunların Merkez Bankası’nın elini bağlayıp enflasyonu yükselttiğini, baskıların olmadığı dönemde ise enflasyonun denetlendiğini gösteriyor. Bu anlatı, Türkiye’de enflasyonun dışsal etkenleri değil, doğrudan iktisat politikası tercihlerini yansıttığını, dolayısıyla enflasyonda kalıcı bir düşüşün mümkün olduğunu, fakat sadece Merkez Bankası eliyle yapılamayacağını ortaya koyuyor.

Altıncı bölüm, “Türkiye’nin 21. Yüzyılda Para Politikasıyla İmtihanı”, akademik çalışmaları ve uygulama deneyimiyle konunun en yetkin uzmanlarından Hakan Kara tarafından kitabın ikinci baskısı için yazıldı. Kitabın önemli bir eksiğini tamamlayan çalışma, Türkiye’de para politikasının geçirdiği aşamaları ve sonuçlarını 2001 krizi sonrası döneme odaklanarak inceliyor. Türkiye’de para politikasının kırılma noktalarında yerel gelişmeler kadar küresel konjonktürün de etkili olduğu savunuluyor. Dönemin özellikle ikinci yarısında faiz konusundaki siyasi hassasiyetin Merkez Bankası politikaları üzerinde yarattığı kısıtların olumsuz makroekonomik etkileri somut verilerle ortaya konuyor. Makro ihtiyati politikaların para politikasının ikamesi olamayacağı, yapısal sorunların parasal araçlarla çözülemeyeceği vurgulanıyor. Yazının son kısmında ise dalgalı kur rejimi altındaki çeyrek asırlık tecrübe ışığında, enflasyonda kalıcı düşüşü sağlayacak etkili makro finansal politika tasarımına dair ülkeye özgü bütüncül bir çerçeve önerisi getiriliyor.

Yedinci bölüm, “Türkiye’de Bankacılıkta Siyasetin Rolü”, uygulamadan geldiği için sektörü içeriden tanıyan banka kökenli Cihat Tokgöz tarafından yazıldı. Ekonomik sistemin en önemli parçalarından biri olan bankacılığı devlet-bankacılık-ticaret ilişki ağı içinde ele alıyor. Devletin hem ticaret hem de bankacılıkta hem düzenleyici hem de aktif olarak var oluş şeklinin ve özel sermayenin devlete karşı yeterli seviyede dengeleyici bir güç oluşturamamış olmasının sonucu olarak siyasetin bankacılık sektöründe neden olduğu yapısal problemlere dikkat çekiyor. Makale günümüzde bankacılık sektöründeki yapısal sorunları ve sektörün gittiği yönü tespit ederken, aslında bu problemlerin siyasi tercihler sonucu tarihsel olarak kendini tekrar etmiş olduklarını ve daha sonra bunları aşmak için uygulamaya sokulan tedbirlerin de neden işe yaramadığını tartışıyor. Gelecek dönem reform önerilerine ışık tutmaya çalışıyor.

Sekizinci bölüm, “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm ve Gelir Dağılımı”, Türkiye ekonomisi üzerine çalışmalarıyla tanınan Öner Günçavdı ve Ayşe Aylin Bayar tarafından yazıldı. Makalede, dışa açık piyasa ekonomisine geçişin içerdiği yapısal dönüşüm ve gelir dağılımı etkileri inceleniyor. “Ticarete konu olan ve olmayan sektörler” ayrımı öne çıkıyor. Önce popülist politikaların yarattığı “erken sanayisizleşme” (*premature deindustrialization*) açıklanıyor. Ardından Türkiye’nin özgül koşullarında yapısal dönüşümün yol açtığı ortalama gelir grupları arasında gelir farklılaşması ve grup içi eşitsizliklerin evrimi ve nedenleri araştırılıyor. Başlıca gelir eşitsizliği ölçütü Gini katsayısında dönem boyunca görülen iyileşmenin ve ekonomik büyümenin kapsayıcılığının görece olarak düşük kaldığı vurgulanıyor.

Dokuzuncu bölüm, “Türkiye İşgücü Piyasasının Evrimi ve Yapısal Sorunları”, konunun önde gelen uzmanları Seyfettin Gürsel ve Gökçe Uysal tarafından hazırlandı. Türkiye’de 2005’ten günümüze işsizlik döngülerindeki yüksek dalgalanmanın nedenleri işgücü piyasasına özgü karmaşık dinamiklerin ışığında analiz edilerek önemli sorulara bu bölümde cevap aranıyor: Verimliliğe dayalı büyüme döneminde işsizlik neden durağan seyretti? Küresel kriz sırasında işsizlikte yaşanan ani ve sert artış nereden kaynaklandı? Krizi izleyen ve 2018’e kadar devam eden yüksek büyüme ve yüksek istihdam artışı yıllarında işsizlikte neden artış yaşandı? 2020’de pandemi neden işgücü piyasasında karmaşaya yol açtı? Ek olarak, işgücü piyasasının başlıca yapısal sorunları mercek altına alınıyor. Kadınların işgücüne katılımı, yüksek öğrenimli kadınlarda yükselen işsizlik ve işsizliğin bölgesel dağılımında görülen devasa eşitsizlikler tartışılıyor.

Onuncu bölüm “Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyelik Perspektifi Neden Çöktü? Bundan Sonra Ne Olur?”, alanın en yetkin uzmanlarından Cengiz Aktar tarafından yazıldı. Tarihsel süreçte Türkiye-Avrupa Birliği arasında 1963 yılına geri giden tarihsel ilişkilerin kapsamlı bir analizi ve yorumu bu bölümde yer alıyor. İlişkilerin eskiye gitmesine rağmen Gümrük Birliği anlaşması ancak 1995’te imzalanmış, koşullu tam üyelik müzakerelerinin başlaması için 2005 beklenmişti. Bu dramatik öykünün ayrıntıları makalede anlatılırken, AB sürecinin hukuk devletini ve demokrasiyi sıçratan reformlara katkısı ve daha önemlisi, bu tarihi fırsatın heba edilmesinde iki tarafın sorumluluğu hatırlatılıyor. Sonuçta, kitabın başlığı “çıkılmaz yol” bağlamında tam üyelik perspektifinin fiilen kaybolmasının “AB çapası” olarak adlandırılan siyasi ve ekonomik istikrar, güven ve meşruiyet kaynağını akamete uğrattığı vurgulanıyor.

On birinci ve son bölüm, “Kalkınma Perspektifinden Önümüzdeki 10 Yıl”, kamuoyunun yakından tanıdığı iktisat yorumcusu Atilla Yeşilada tarafından hazırlandı. Türkiye ekonomisi önümüzdeki yıllarda nasıl bir seyir izleyebilir? Çıkılmaz yoldan dönüş yapabilir mi? Belirsizliklerin zirveye tırmandığı bir dönemde gelecek hakkında tahmin yapmak cesaret isteyen çok zor bir uğraş. Bölüm, Türkiye’nin ekonomik gelişme karnesinden yola çıkarak siyasi rejim ve birikmiş ekonomi sorunlarını iki temel senaryoda özetliyor. Biri mevcut rejimin sürmesi; diğeri yeni iktidar ve demokrasi talebinin yükselmesi. İlkinde on yıl sürecek bir gerileme dönemi öngörüyor. İkincisinde karşılaşılabilecek sorunları saptıyor ve çözüm önerileri getiriyor. Bunların dışında başka senaryoları da değerlendirerek muhtemel gelişmelere ışık tutmaya çalışıyor.

Dizin

- II. Abdülhamid 205, 206, 333
12 Eylül 321
15 Temmuz 229, 251, 283, 332, 345, 349
2001 krizi 13, 18, 44, 58, 108, 130, 134, 149, 151, 153,
169, 177, 188, 193, 221, 227, 241, 243, 246, 248,
281, 317
2008-2009 krizi 137, 248, 268
24 Ocak kararları 7, 217-219, 225, 226
Acemoğlu, Daron 29, 30, 67, 74, 109, 228, 345, 347, 348,
364
açık
ekonomi 134, 157, 245, 253, 262
pozisyon 156, 159, 170, 191, 220, 223, 234
açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük 260
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP, AK Parti) 6, 7, 15-22,
24-26, 51, 54, 56-60, 201, 207, 218, 221, 224-229,
231, 232, 236, 247, 249, 267, 317, 327, 330, 332,
333, 348, 349, 352, 353, 357-361, 366, 367, 369, 370
Ağbal, Naci 64, 141
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 4, 20, 35, 59, 63, 64,
73, 114, 124, 154, 155, 160, 165, 168, 170, 200, 211,
228-230, 234, 237, 241, 246, 247, 256, 257, 267,
333, 338, 345, 356, 361, 366, 371
Anavatan Partisi (ANAP) 9, 11, 12, 218
Ankara Anlaşması 321-323, 328
araç bağımsızlığı 150, 159, 160, 163, 175, 180, 181, 183,
192, 194, 195
Arap Baharı 322
askeri rejim 5, 7, 9, 11, 15, 16
Atatürk, Mustafa Kemal 50, 56, 59, 208-213, 218, 345
Avrupa
Birliği (AB) 1, 35, 59, 135, 201, 225, 242, 257, 278,
321, 323, 327, 335, 351
Ekonomik Topluluğu (AET) 321, 322
İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 57, 330, 355, 365
Konseyi 322, 332, 340
Parlamentosu 62, 322, 325, 335
Babacan, Ali 55, 331, 348, 367
Bahçeli, Devlet 353, 358, 370
Balyoz davası 60
bankacılık
Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) 15,
137, 145, 153, 156, 186, 192, 193, 224, 227
BASEL II 227
Batı Balkanlar 323, 335
Batılılaşma 333
Bayar, Celâl 209
beklenen enflasyon 126, 144, 157
Bernanke, Ben 255
beşeri sermaye 29, 37, 40, 74, 75, 78, 80, 81, 87, 127,
193, 196, 296, 304, 353, 359, 368, 371
beyin göçü 22, 338, 358, 359, 369
boom and bust 100
borçlanma 4, 5, 7, 12, 48, 52, 110, 112, 113, 129, 130,
134, 135, 137, 140, 156, 166, 167, 170, 173, 179,
186, 187, 190, 202, 204, 205, 215, 217, 219-223,
228, 236, 241, 243, 245-247, 250, 352
Bretton Woods 1, 216
bütçe açığı 5, 7, 12, 14, 130, 132, 134-136, 185, 220, 228,
367
büyüme 1, 3-7, 10, 18-20, 23, 25, 26, 29, 31-35, 37, 38,
41, 46, 47, 49, 51, 63, 66, 67, 73, 77-84, 88, 89, 93-
95, 100-103, 105, 108-111, 116, 118, 137, 150, 151,
157-162, 164, 166, 168, 169, 175, 180, 190, 192,
201, 203, 214-219, 222, 225, 226, 228-231, 233,
236, 237, 239, 241, 243, 244, 246, 249-252, 254-257,
266, 267, 271, 278-290, 299, 307, 311, 317, 318,
338, 347-350, 354, 361
cari
açık 12, 20, 21, 29, 49, 51, 110, 119, 130, 135, 136,
153, 155, 157, 162, 171, 190, 211, 228, 246-249, 260
fazla 102, 115, 189
Cavid Bey 206
Chirac, Jacques 327, 328
COVID-19 21, 64, 163, 164, 252, 268, 265, 277, 279,
288, 297, 299, 311, 314, 317, 346
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi 160, 161, 229, 285,
364
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 56, 225, 226, 360, 362,
367-369, 371
çalışabilir nüfus 280, 291, 293, 304, 316, 317
Çiller, Tansu 16, 220
Çin 3, 41, 42, 49, 115, 124, 140, 230, 254, 255, 358
çok partili siyasi rejim 11

- dalgalı kur rejimi 14, 15, 150, 161, 164, 189
daralma 34, 46, 49, 51, 66, 101, 104-107, 112-115, 137, 160, 162, 215, 228, 235, 280-282, 287, 288, 295, 356
Demirel, Süleyman 7, 7, 220
demokrasi 7, 51, 56, 57, 61, 62, 66, 200, 243, 323, 325, 332, 345-348, 350, 352, 360, 362-365, 367, 370
Demokrat Parti 51, 213-215
Derviş, Kemal 15, 108, 223
devlet müdahaleciliği 1, 3, 18, 24, 26, 241
dezenflasyon 108, 123, 125, 129, 134, 135, 140, 144-147, 150, 175
dış
borçlanma 4, 5, 12, 130, 179, 187, 190, 204, 217
ticaret 1, 2, 9, 16, 23, 26, 39, 153, 168, 203, 204, 207-209, 211, 215, 225, 226, 233, 250, 252, 260, 261, 268-271, 273, 352
ticaret hacmi 260, 322
dolarizasyon 101, 108, 109, 159, 166, 168-170, 180, 187, 189, 190, 366
döviz
krizi 167, 236, 237
kuru 9, 12, 15, 21, 63, 101, 102, 106, 108, 111, 114, 115, 117, 118, 129, 132, 141, 143, 150, 152, 156-159, 165-167, 169-174, 180, 186-190, 195, 196, 238, 354
durgunluk (bkz. resesyon) 13, 21, 22, 33, 47, 66, 99-102, 105, 106, 108, 110-114, 118, 282, 283, 367, 369
Dutch Disease 246
Dünya Bankası 8, 9, 15, 18, 35, 38, 41, 49, 50, 52, 53, 55, 57, 213, 223, 336, 340, 361
Dünya Ticaret Örgütü 1, 18
düşük kaliteli büyüme 29, 31, 32, 33, 35, 43, 49, 50, 63, 65, 66
Düyun-u Umumiye 204, 205
Ecevit, Bülent 14, 134, 224
eğitim 3-5, 18, 20, 22, 26, 30, 33, 41-43, 51, 73-75, 77, 208, 259, 279, 280, 290-295, 297, 303-313, 316, 317, 330, 333, 338, 347, 350, 354, 358, 359, 365, 368, 371
emek payı 76, 77
emeklilik 128, 189, 267-269, 301, 302
enflasyon 7-9, 11, 12, 14, 19, 21, 22, 29, 32, 49, 52, 56, 63, 65, 66, 102, 106, 108, 109, 111, 114, 115, 117-119, 123-127, 129-135, 137-147, 149-153, 155-159, 161, 162, 164-172, 174-180, 182-186, 190, 194-196, 213, 214, 218, 219, 228, 243, 248, 252, 266, 267, 274, 348, 349, 354, 361, 366, 367
hedeflemesi 52, 134, 149-153, 155, 156, 164, 167, 183, 184, 194, 195
Erdoğan, Recep Tayyip 6, 19-21, 24, 55, 57, 61, 331, 333, 335, 341, 345, 348, 349, 352, 353, 355-360, 367-370
Ergenekon davası 60, 331, 348
erken sanayisizleşme 242, 245, 254, 299, 300
Eski Türkiye 246
faiz oranı 6, 8, 10, 12-14, 18-21, 55, 63, 65-67, 183, 195, 214, 217, 237, 354
Fed (ABD Merkez Bankası) 172, 246, 255, 267, 282, 283, 352, 354, 355, 365
finans 6, 9, 12, 75, 137, 167, 175, 189, 200, 226, 246, 340
-al baskılama 164, 167-169, 174
-al çevrim 99, 100-1067, 110-114, 118
fiyat istikrarı 52, 128, 129, 144-146, 149, 151, 153, 159, 171, 177, 183-185, 187, 190, 192-196, 224
gayrisafi
sabit sermaye 45, 77, 356, 357
yurtiçi hasıla (GSYH) 99
gelir
dağılımı 11, 14, 23, 102, 119, 174, 178, 242-244, 253, 261-274, 358, 361
eşitsizliği 49, 261, 263, 265, 267-269, 271, 272, 274, 351
genç işsizlik 279, 309, 310-313
Gezi Parkı 60, 229, 332
Gini katsayısı 33, 49, 264-266, 268
Gülen, Fethullah 60, 61, 349
Gümrük Birliği 1, 2, 15, 16, 60, 257, 322, 328, 330, 334-338, 341, 372, 373
Antlaşması 1, 15
Halkın Demokratik Partisi (HDP) 360, 369, 371
Helsinki Zirvesi 227, 323
hizmet sektörü 31, 47, 77, 86, 93, 111, 171, 242, 258, 259
ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) 277, 278, 321
IMF (Uluslararası Para Fonu) 1, 2, 6, 7, 9, 14, 15, 17, 18, 22, 23, 52, 57, 108, 150, 153, 156, 158, 175, 178, 190, 217, 221-223, 225, 228-230, 236, 267, 348, 361, 367
İŞİD 19, 336
iç borçlanma 5, 166, 167, 202, 219, 220, 222, 236
ihracat 1, 2, 5, 8-10, 15, 16, 18, 23, 32, 33, 38, 39-41, 49, 64, 90-93, 101, 102, 109, 111, 119, 128, 154, 159, 166, 167, 172, 206-208, 218, 246, 251, 252, 260, 274, 288, 300, 322, 354, 372
-ın karmaşıklığı endeksi (EXPY) 91-93
İkinci Dünya Savaşı 1-3, 11, 12, 23, 51, 213, 322, 323, 333
ikiz kriz 130, 134

- iklim değişikliği 351, 355, 359, 368
İktisat Kongresi 208, 209
İmamoglu, Ekrem 369
inovasyon 32, 40, 349
İnönü, İsmet 211, 212, 217
inşaat
 sektörü 19, 44, 46, 47, 63, 71, 75, 77, 79, 82-85, 93, 249, 273, 274, 299
 yatırımları 44, 71, 79
İran 4, 9, 371, 372
İslam 211, 321, 324, 327, 332-334
İstanbul Sözleşmesi 354, 358
istihdam 4, 11, 17-19, 22, 31, 33, 37, 47, 50, 71, 72, 74, 75, 77, 78-80, 82, 85, 86, 88, 90, 95, 97, 109, 192, 218, 242, 243, 245, 253, 257-260, 278-283, 285, 288, 289, 297, 299, 300, 301, 303-307, 311, 313-315, 317, 318
istikrar 2, 7, 9, 14-16, 18, 32, 53, 55, 66, 67, 100, 108, 125, 129, 134, 145, 146, 150, 154-156, 163, 171, 177, 179, 185, 189, 190, 192, 193, 195, 215, 218, 220, 238, 243, 261, 267, 321, 323, 324, 327, 337, 340, 352, 353, 366, 367
İş Bankası 208, 209, 212
iş çevrimi 99, 100
işgücü 30, 32, 33, 37, 42, 72, 73, 76, 80, 83, 86, 108, 178, 179, 244, 252, 259, 277-281, 283, 285-290, 293-295, 297, 299, 303-311, 313-318, 359
piyasası 30, 277-281, 283, 285-290, 293, 294, 297, 304, 305, 309, 310, 311, 313-318
verimliliği 72, 86
 -ne katılım 127, 279, 281, 282, 286, 287, 290-296, 305, 314, 316, 317
işsizlik 14, 20, 21, 50, 105, 277-282, 284-290, 293-297, 299, 301, 305, 309-317, 338
döngüleri 279
oranı 20, 31, 50, 277-282, 284-286, 288, 289, 293-296, 299, 309, 311-317
ithal ikamesi yoluyla sanayileşme (İİS) 1, 2, 10, 224, 256
ithalat 7, 9, 15, 16, 39, 49, 80, 102, 109, 119, 127, 154, 168, 204, 207, 211, 215, 218, 222, 246, 250, 251, 252, 288, 322
İttihat ve Terakki 206, 207, 211
İyi Parti (İYİP) 360, 363, 370, 371
Jön Türkler 206, 333
Juncker, Jean-Claude 339
Juppé, Alain 328
kaldıraçlanma (deleveraging) 102, 104, 108, 114
Kaldor, Nicholas 244, 245, 252, 253, 262
Kambiyö 9, 12, 35, 208, 211, 222
kamu
 bankası 227, 235
 İhale Kurumu 25, 54
 İktisadi Teşebbüsü (KİT) 1, 8, 11-13, 25, 214, 220
 Özel Ortaklığı (KÖO) 354, 366
Kanal İstanbul 339, 368
kapasite üstü üretim 126, 127
Karadeniz 339, 372
Kavala, Osman 355, 358, 372
kayıt dışı çalışma 302-304, 310
kent yoksulları 244
kırsal nüfus 56, 244, 245
kişi başına
 gayrisafi yurtiçi hasıla (kişi başına GSYH) 3-6, 18, 29, 30, 35, 36, 278, 348
 gelir 3, 4, 73, 91, 177, 253, 254, 277, 345, 356, 361, 363
konut yatırımları 79
konvertibilite 129, 204, 219, 220, 254
kredi
 arzu 101, 186
 çevrimi 101, 107, 107, 111, 113
 ivmesi 44, 45
 talebi 186
kur
 Korumalı Mevduat (KKM) 65, 102, 107, 115, 119, 142, 143, 145, 165-167, 169, 170, 174, 182, 238, 354
 şoku 100, 102, 105, 106, 114, 117-119, 160, 169, 188, 248, 257, 258, 260, 267, 270, 366
 enflasyon beklentisi sarmalı 158
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) 322, 323, 333, 337, 338, 340, 352
Kuznets hipotezi 262, 268, 269, 274
küreselleşme 5, 12, 22, 23, 242, 245, 249, 253, 254, 261, 336, 371
Laeken 324, 325
Laiklik 59
Latin Amerika 3, 29, 30, 87, 134, 194, 254-257, 277, 280
Lewis, Arthur 244
Maizières, Thomas de 339
makro ihtiyati araçlar 152, 181, 185, 187, 188, 190-192, 194, 195
mali disiplin 5, 6, 17, 18, 20, 228, 231, 232
maliye politikası 67, 101, 109, 125, 128, 129, 132, 134, 135, 137, 145, 146, 150, 164, 174, 175, 184, 185, 190, 196, 249
Marmara Denizi 339
Marshall Planı 213
meclis 16, 219, 224-226, 332, 364, 369

- Merkel, Angela 348
 Merkez Bankası 7, 9, 14, 15, 19-21, 31, 52, 55, 63, 64, 66, 106, 108, 113-115, 125, 128, 129, 130, 132, 135, 137, 139-141, 144-146, 149-151, 153, 154, 158, 161-165, 173, 174, 177, 178, 180-184, 186, 187, 191-195, 204, 212, 215, 218-220, 223, 224, 237, 238, 239, 246, 267, 352, 363, 365
 Bağımsızlığı 55, 158, 173, 180, 194, 237
 Millet İttifakı 352, 360-362, 364-370, 373
 Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 229, 352, 353, 358, 360, 361, 366, 369
 Minsky, Hyman 100, 130
- Nebati, Nureddin 353
 neoliberal politikalar 1, 6, 22, 23, 24, 242, 254
 nüfus 3, 5, 6, 11, 14, 21, 29, 33, 34, 42, 56, 80, 171, 183, 226, 242-245, 252, 253, 261, 263, 264, 273, 280, 291-293, 304, 310, 316, 317, 324, 340, 371
- OECD 38, 40-43, 76, 83, 262, 310, 322, 351
 olağanüstü hal (OHAL) 57, 61, 349
 Orbán, Viktor 327
 orta gelir tuzağı 35, 299, 352
 Osmanlı
 Bankası 209
 Devleti 200, 202, 205, 206
 İmparatorluğu 50, 202, 323, 332
 otoriterleşme 24, 340
- Öcalan, Abdullah 330, 370
 ödemeler dengesi krizi 127, 132, 134, 164, 246
 Özal, Turgut 7, 9, 11, 12, 35, 114, 218, 322, 370
 özel
 banka 9, 12-14, 21, 25, 26, 46, 67, 101, 114, 144, 219, 223, 225, 228, 229, 231-233, 235-238
 sektör 3, 7, 9, 12, 15, 17, 20-22, 24, 26, 31, 33, 44, 47, 51, 67, 102, 103, 108, 111, 114, 129, 131, 135, 166, 170, 211, 212, 214, 215, 218, 225, 226, 228, 230, 234, 235, 236, 238, 254, 355-357, 366
 -leştirmesi 5, 11, 17, 24, 25, 219, 221, 224-226, 228, 230, 241, 246
- Özök, Hilmi 331, 369
- Pamuk, Şevket 1, 74, 203, 222
 para
 politikası 9, 20, 21, 52, 55, 63, 67, 99, 106, 110, 128, 129, 134, 135, 137, 139-141, 143, 145, 146, 149, 151-156, 158, 159, 161-167, 170, 174, 175, 179-181, 183-186, 190, 195, 196, 228, 238, 248, 255, 282, 353, 354, 366
 politikası kurulu (PPK) 139, 140, 152
 -sal genişleme 5, 11, 160, 164, 170
- PISA 42, 351, 358
 popülizm (popülist söylem) 200, 243-245, 333
 Putin, Vladimir 371
- Rahip Brunson olayı 63, 234, 353
 Reel
 faiz 66, 102, 119, 128, 138, 139, 164, 167, 174, 178, 183, 214, 215, 217, 227, 228, 238, 352, 354
 sektör 111-113, 138, 139, 155, 159, 169, 170, 224, 237
 refah 30, 31, 33-35, 66, 137, 146, 177, 179, 190, 193, 196, 225, 229, 242-245, 249, 250, 252, 253, 257, 261, 263, 273, 323, 353, 365
 referandum 11, 20, 21, 25, 60, 61, 160, 229, 285, 330, 335
 resesyon (bkz. durgunluk) 13, 21, 22, 33, 47, 66, 99-102, 105, 106, 108, 110-112, 115, 118, 282, 283, 367, 369
 Robinson, James 29, 30, 34, 67, 347
- sabit döviz kuru 12
 Sanayi
 4.0 357
 istihdamı 71, 297, 299
 -leşme 1, 3, 18, 26, 108, 111, 209, 242-245, 252-254, 256, 262, 273, 297, 299
 sanayisizleşme 242, 243, 245, 246, 253-257, 268, 299, 300
- Saracoğlu, Rüşdü 220
 Sarkozy, Nicolas 60, 328, 348
 Schröder, Gerhard 327
 Sen, Amartya 347
 sendika 8, 11, 57
 sermaye
 akımları 23, 48, 101, 108-110, 116, 153, 155-157, 160, 180, 181, 185, 187, 189-191, 194, 196, 348, 366, 368
 hareketleri 1, 2, 4, 5, 109, 150, 155, 167, 185, 190, 195
 kaçıışı 22, 349, 358
 stoku 32, 37, 73, 75, 77-79, 81, 82, 84, 89, 92-97, 254, 259, 371
- Shorrocks Ayırıştırma Yöntemi 267, 269, 270
 Sınır Tanımayan Gazeteciler 62, 351
 siyasi istikrarsızlık 3, 5, 11, 23, 33
 Soğuk Savaş 322-326, 355, 365
 Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) 301-303, 309
 sosyal mühendislik 353, 358
 Suriye 19, 234, 303, 336-339, 346, 352, 368, 370, 371
 -li göçmenler 368

- tarım 4, 6, 8, 11, 18, 47, 71, 75, 76, 78, 82-84, 87, 92, 97, 108, 206-208, 242, 244, 258, 259, 262-264, 268-270, 272, 283-285, 293, 297, 298, 300, 301, 305, 308, 314-317, 336, 359, 365
-sal ürün 9, 11, 12, 159, 252
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) 156, 221, 222, 224, 227, 354
tasarruf 4, 9, 20, 51, 128, 189, 193, 201, 214-216, 221, 225, 237, 252, 340, 366, 271
Taylor prensibi 139
tek parti rejimi 50
teknoloji 1, 3, 5, 26, 32, 33, 38, 40, 41, 51, 86, 90-91, 111, 242
ticarete
konu-olan 111, 260, 262-265, 269, 270, 272-274
konu-olmayan 111, 260-265, 269-274
TOKİ 25, 44, 46, 54, 65, 103, 117, 118, 126, 131-133, 135, 138, 140, 142, 143, 162, 170, 172, 175, 235, 238, 250, 366
Toplam Faktör Verimliliği (TFV) 32-34, 37, 38, 41, 43, 72-77, 80-87, 89, 94-97, 281, 348, 356, 359
toplam girdi verimliliği (Bkz. toplam faktör verimliliği) 4, 31, 32, 37, 72, 74, 108, 228, 252, 281, 348, 356, 359
TÜFE 65, 117, 118, 126, 131-133, 135, 138, 140-143, 162, 170, 172, 175, 176, 238, 250, 366
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) 8, 149-168, 170, 174, 175, 180-185, 188, 192-194, 212, 215, 217, 220, 234, 348, 354, 355, 357, 361, 366
ücret 5, 8, 11, 12, 14, 33, 44, 47, 76, 89, 102, 119, 168, 174, 178, 179, 218, 242, 244, 263, 264, 266, 268, 269, 292, 301-304, 354, 365, 368
gelirleri 266, 268
verimlilik 3-5, 17, 26, 31-33, 37, 41, 46, 71, 72, 75, 77, 80-89, 91-94, 108, 109, 157, 174, 196, 216, 218, 244, 259, 267, 281, 317, 318
Washington Mutabakatı 2, 7, 13, 15, 22, 24
yabancı
banka 201-209, 211, 213, 215-217, 219, 226, 227
sermaye 4, 8, 67, 108, 201, 202, 207-209, 212, 214, 219, 225-230, 236, 243
yapısal değişim 86-88, 90, 93, 108, 199
Yeni Ekonomi Modeli 165, 352
yerli banka (ulusal banka) 208, 209
yoksulluk 14, 21, 31, 49, 50, 243, 361
yüksek kaliteli büyüme 32, 34, 35, 67
Ziraat Bankası 206, 207, 209, 213
Zonguldak 12, 314, 315